

€ 2,75

JAARGANG 18 NUMMER 2 juni 2007

STIEL 20 JAAR

- Gesprek met Henk Budel
- Bijdragen Heiko Tjalsma en Fred Sengers
- De jaren van STIEL, een overzicht
- STIEL's eersteling: De Vereniging

Langs Leidse winkelpanden

ROBES
CONFECTIONS

- Hart voor de Mededeling
- Burchten van elektriciteit
- Steun voor mobiel erfgoed
- Project ballenschieten

STIEL
TIJDSCHRIFT OVER DE GESCHIEDENIS VAN WERKEND LEIDEN

JAARGANG 18 NUMMER 4 DECEMBER 2006

STIEL
TIJDSCHRIFT OVER DE GESCHIEDENIS VAN WERKEND LEIDEN

JAARGANG 18 NUMMER 4 DECEMBER 2006

- Meesterboom prunjuweel
- Leidse ballenschuur bedreigt
- Erfgoed buiten de deur

STIEL
TIJDSCHRIFT OVER DE GESCHIEDENIS VAN WERKEND LEIDEN

JAARGANG 18 NUMMER 4 DECEMBER 2006

- Zorgen om overblijfselen
- Een voorproefje uit de toeren
- Nieuw aan voor waterloren
- Het Leidsche Hooftgebouw in de maan

Colofon

Stielz Jaargang 18 (2007) Nummer 2
ISSN 0928-9437

Stielz stond oorspronkelijk voor StielZaken als uitgave van de Stichting Industrieel Erfgoed Leiden (Stiel). Deze stichting ijvert voor de opsporing en behoud van monumenten van bedrijf en techniek in Leiden en omgeving. Stiel verstaat onder monumenten niet alleen oude fabrieken, maar ook winkels, pakhuizen, bruggen, stations en nutsbedrijven. Sinds de oprichting van de stichting in 1987 is dankzij haar inspanningen een groot aantal complexen op de plaatselijke en landelijke monumentenlijsten geplaatst. Verder onderzoekt en beschrijft Stiel de geschiedenis van Leiden als vooraanstaande industriestad. Met de ondertitel 'geschiedenis van werkend Leiden' gaat dit blad een stapje verder dan de formele doelstelling van de stichting: de beschrijving van de recente sociaal-economische geschiedenis van Leiden en omgeving.

Secretariaatsadres Stiel

Postbus 4021, 2301 RA te Leiden. Tel. 071-5125877; e-mail: info@stiel-leiden.nl.

Nieuwe donateurs, die ons werk willen steunen, kunnen zich voor minimaal € 15 per jaar aanmelden. Bedrijfsdonateurs betalen minimaal € 50 met recht op een advertentie in dit blad. Het verschuldigde bedrag kan worden overgemaakt op Postbank 10.39.391. Donateurs ontvangen het blad gratis. Losse nummers € 2,75.

Website Stiel:

www.stiel-leiden.nl

Redactie Stielz

Wibo Burgers, De Fruittuinen 70, 2132 NZ Hoofddorp, tel. 023-5632725, e-mail: wibo.burgers@wxs.nl
Stielz volgt de spellingregels van het Witte Boekje (Genootschap Onze Taal).

Distributie

K. Ravensbergen; Snippenhoek 4 2317 WX Leiden.
Tel. 071-5212605

Druk

Elvé Leiden

Ontwerp omslag en concept binnenwerk
Donna Smith

Lay out

Grafisch Bureau Christine van der Ven, Voorschoten

Medewerkers aan dit nummer

Niek Bavelaar is 'huisfotograaf' van Stiel. Tel. 071-5149863; e-mail: n.bavelaar@zonnet.nl
Wibo Burgers is journalist en kunsthistoricus.
Joop Gijsman is oud-ondernemer en penningmeester van Stiel.
Heiko Tjalsma is een van de medeoprichters van Stiel.
Hans Vollaard is voorzitter van Stiel.
Henk Budel is erevoorzitter van Stiel.
J.W. Wesseldijk, secretaris van Stiel.

Stielz komt tot stand dankzij steun van de volgende Leidse bedrijven
Dieben BV Beheersmij

Bestuur Stichting Industrieel Erfgoed Leiden

Drs J.P. Vollaard, voorzitter, drs. J.W. Wesseldijk, secretaris, J.J. Gijsman, penningmeester, mr. H.J. Korthof, mr.ir. L. Barendregt, drs W.B. Burgers, drs. G.J. Telkamp

REDACTIONEEL

U blijft van ons horen!

"De erfgoedmakelaar heeft ook een locomotiefloods in de aanbieding", meldde het NRC Handelsblad begin mei van dit jaar over commerciële bemiddeling bij hergebruik van (industriële) Rijksmonumenten. En een paar dagen later berichtte het Leidsch Dagblad over het plan van een architectenbureau en projectontwikkelaar om kassen in Roelof-arendsveen te verbouwen tot starterswoningen. Anno 2007 is hergebruik van industrieel erfgoed dus goede business. Voorheen werd voorgespiegeld alsof historisch verantwoord hergebruik van industriële objecten alleen maar geld kost. Gelukkig is dat idee de afgelopen dertig jaar veranderd. Zonder meer slopen van industrieel erfgoed komt steeds minder vaak voor. Daarmee kunnen mensen in eigen stad en streek blijven zien wat hun historische achtergrond is. Zeker in Leiden heeft industrie een zware stempel gedrukt op de samenleving – iets om in deze rijke tijd niet zomaar te vergeten.

De oprichting van STIEL twintig jaar geleden was een teken dat ook in Leiden en omstreken hergebruik van industrieel erfgoed aandacht kreeg. Vervolgens heeft STIEL meegewerkt aan hergebruik te bevorderen. Dat kon niet zonder de vasthoudendheid van alle STIEL-bestuursleden informatie te verzamelen die vervolgens nodig was om besluitvormers en projectontwikkelaars te overtuigen van de waarde van industrieel erfgoed. Toegankelijke kennis over industrieel erfgoed is belangrijk voor een publiek draagvlak. Daarvoor is en blijft dit blad STIELZ van grote waarde. Ik mag daarom met gepaste trots dit jubileumnummer inluiden.

De nieuwe secretaris Jan Willem Wesseldijk zet zich nu in om die kennis ook via het Internet te verspreiden. Hij volgt Joop Gijsman op die de afgelopen zeven jaar naast zijn penningmeesterschap ook het secretariaat op zich had genomen. Daar zijn we hem zeer dankbaar voor. Het lintje dat hij bij Koninginnedag kreeg, was meer dan verdiend. De afgelopen jaren is het STIEL-bestuur al redelijk vernieuwd. STIEL blijft zich echter als vanouds inzetten om historisch verantwoord hergebruik van industrieel erfgoed te bevorderen. Een van de belangrijkste dossiers van de afgelopen twintig jaar is het Meelfabriek-complex geweest. Dat zal het waarschijnlijk voorlopig wel blijven – de uitwisseling van gedachten duurt voort. Daarnaast staan de eerstkomende jaren in het teken van projecten om de bewustwording van de waarde van industrieel erfgoed op peil te houden, zowel via STIELZ en de website, als via educatieve projecten in samenwerking met andere instellingen en organisaties in de stad. U zult dus van ons blijven horen!

Hans Vollaard

Omslagfoto: Een selectie van afbeeldingen op de omslag van Stielz in de afgelopen jaren..

INHOUD

3

Gesprek met Henk Budel

6

Wat STIEL bereikt heeft en wat niet

9

'Een schaap in wolfskleren'

12

De jaren van STIEL, een overzicht

17

STIEL's eersteling: gemaal De Vereeniging

18

Uit Leiden en de regio I

19

Register artikelen Stielz

27

Index bedrijfspanden

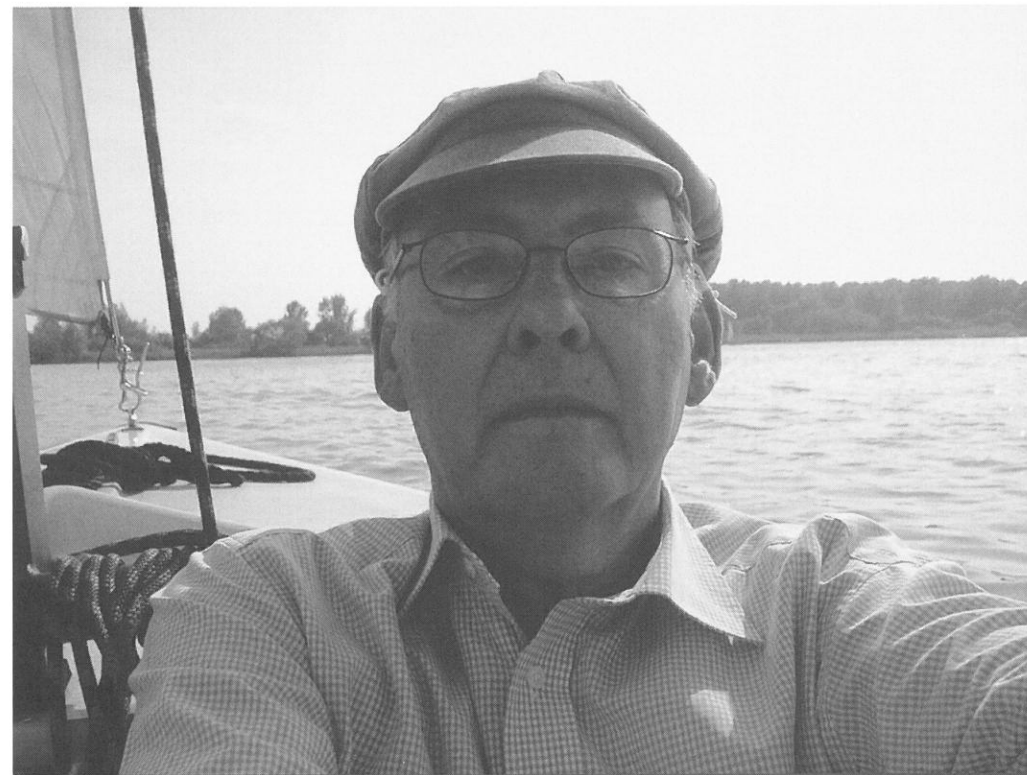
30

Uit Leiden en de regio II

OPRICHTER EN EREVOORZITTER HENK BUDEL:

'LEIDEN ZOU ER ANDERS UITZIEN ZONDER STIEL'

Henk Budel:Meelfabriek zou bijzondere bestemming moeten krijgen...

Voorschoten - Buiten valt de eerste sneeuw van de winter in trage vlokken, binnen vertelt Henk Budel hoe hij aankijkt tegen het STIEL van nu, de Leidse organisatie voor industrieel erfgoed, die hij zelf twintig jaar geleden heeft opgericht. Dat gebeurde na een vakantiereis naar Engeland, waar hij kastelen en kathedralen als bezienswaardigheden inruilde voor heuse industrielandenschappen. Nu, in het jaar 2007, verhaalt hij daarover met een aanstekelijk enthousiasme.

Budel, vele jaren de gelouterde voorzitter van de Stichting Industrieel Erfgoed Leiden (STIEL), zegt met overtuiging over de organisatie van vandaag: "Ik kijk er op afstand met veel genoegen naar. Het is goed om te zien hoe zoiets zich voortzet, om te zien dat het levensvatbaar is. Dat is een heel plezierig gevoel." Hij herinnert eraan dat er ook nieuwe activiteiten zijn gekomen, zoals de uitgaaf van een kalender, een boekje over winkelpanden. En verder vindt hij dat de organisatie, waarvan hij nu erevoorzitter is, een taak heeft voor nu en voor de toekomst.

Hij legt uit. "Eerst was er een periode van 'de mars door de Leidse instituties', van opbouw. Die periode heb ik zelf vooral meegemaakt. Daarna is een fase van consolidatie ingetreden. Daarvoor zijn andere mensen gekomen. Dat is een goede zaak, want een dergelijke fase verdient andere mensen met andere talenten en mogelijkheden." In deze fase is een organisatie als STIEL meer dan ooit nodig om het geredde erfgoed voor eens en altijd te beschermen en om de geschiedenis van het werk vast te leggen.

Budel herinnert eraan dat de industrie, die in de negentiende en het begin van de twintigste eeuw ontstond, vooral een stedelijk verschijnsel was. De industrie vestigde zich in de steden, mensen uit de stad werkten er, de industrie vind je terug in de vormen van de stad. Als voorbeeld noemt hij Scheltema, de vroegere textielfabriek. "Het heeft de vorm van een huis aan de gracht." Ook in het oudste deel van het Meelfabriek-complex valt dergelijke woonhuis-achtige architectuur te onderscheiden. In later tijden is de industrie uit de

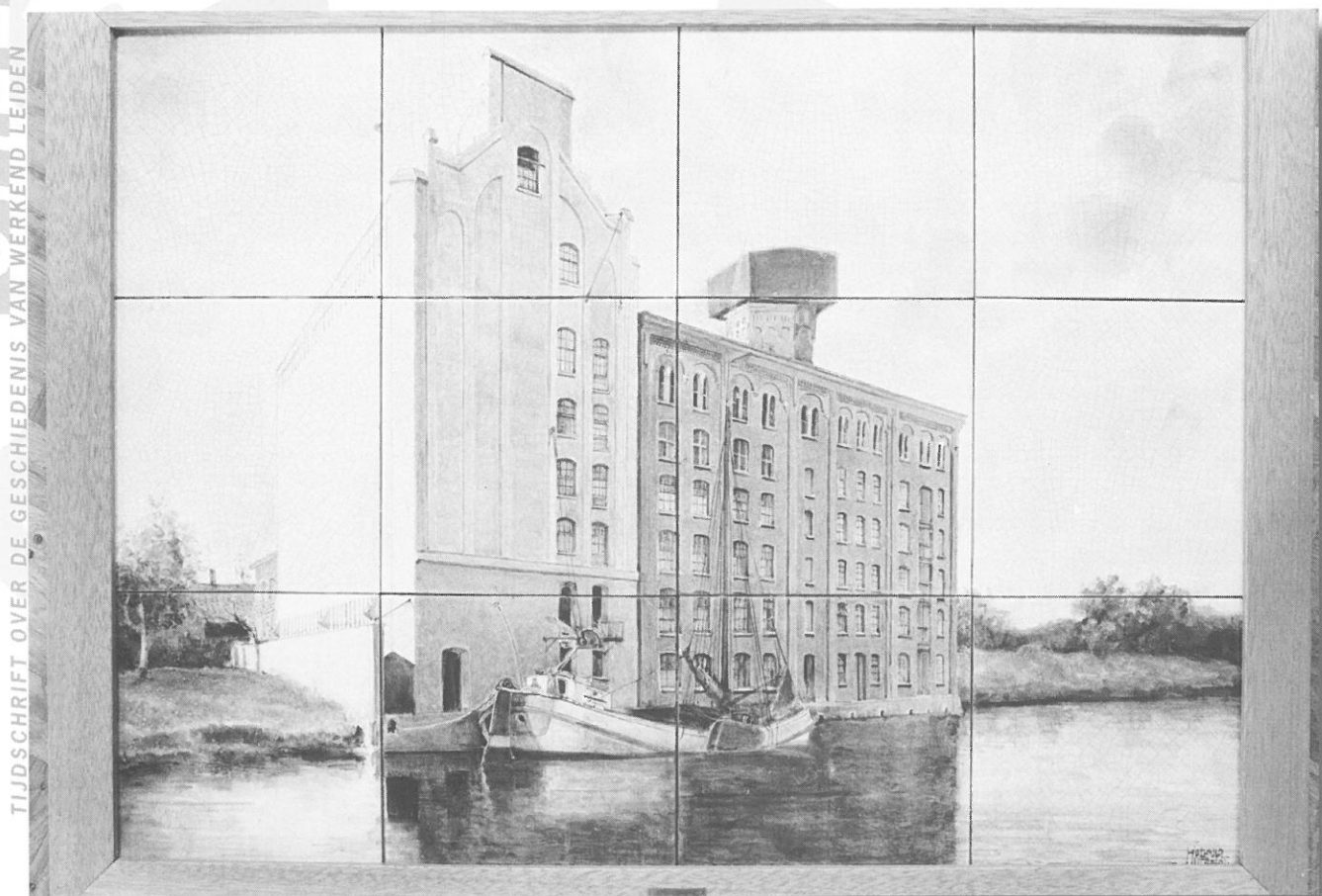

Tableau van de Meelfabriek.

stad verbannen. Gebouwen en productiemiddelen zijn als het ware samengesmolten. Budel: "En dan praat ik nog niet over de architectuurloze industrie zoals in Pernis." Budel ziet daarin reden om vooral toch de overblijfselen van de industrie als stedelijk verschijnsel te bewaren. "Daarvoor is STIEL nodig."

Meelfabriek

Wie kijkt naar de reeks van Leidse gebouwen, die mede door toedoen van STIEL is blijven bestaan, ziet toch vooral de meelfabriek De Sleutels. De Leidse

kolos ging in 1988 dicht en sindsdien is hij niet weg te denken uit het bestaan van de organisatie. Tot op de dag van vandaag. Budel hoopt natuurlijk dat de meelfabriek, rijksmonument sinds 2000, als *landmark* zal blijven voor Leiden. Helemaal losgemaakt van de plannen van nu, vindt Budel persoonlijk dat de meelfabriek een bijzondere bestemming zou moeten krijgen, een bestemming die recht doet aan de formidabele afmetingen van het fabriekscomplex. Een grote bestemming voor een groot gebouw, om het maar eenvoudig te houden. Voor een organisatie van de Verenigde Naties bij voorbeeld. Maar natuurlijk is ook

Scheltema, voor de restauratie, ten tijde van de 'Droomfabriek'.

studentenhuisvesting prima mits dat wordt uitgevoerd met respect voor de kwaliteiten van het complex.

Budel heeft nog enkele bijzondere wensen. Hij pleit voor het opnemen van authentieke elementen van de meelfabriek in de nieuwe architectuur. "Denk aan de schroefspiraalgoten voor het transport van zakken met meel. Die zouden moeten worden opgenomen in het vernieuwde gebouw." Verder waren er de tegeltableaus van de meelfabriek. Budel: "Die zijn door de toenmalige eigenaren direct na de sluiting verwijderd." Hij vindt dat deze tableaus, die vaak ook het werk in de fabriek tonen, een plaats zouden moeten krijgen in de herbestemde meelfabriek bij voorbeeld in de toegangshal.

De invloed van óók de Stichting Industrieel Erfgoed Leiden heeft ertoe geleid dat zo'n dertig tot

veertig industriële objecten bewaard zijn gebleven. Wat is het geheim van dit succes van de organisatie? Budel meent dat STIEL heeft geprofiteerd van 'een luik in de tijd'. "De aandacht voor politieke geschiedenis verminderde, de belangstelling voor sociale en economische geschiedenis nam toe. Meer aandacht dus voor gewone mensen-geschiedenis. Daarnaast is er sprake geweest volgens Budel van een verzachting in de herinnering aan de harde kant van de industrialisatie: lange werktijden, lage lonen, werkloosheid. Die omstandigheden hebben ertoe geleid dat STIEL een gunstige voedingsbodem vond bij haar start. De tijd was er rijp voor.

Demonstratie

Bovendien heeft de organisatie zich steeds gematigd opgesteld, al was zij natuurlijk toch ook activistisch. Die combinatie heeft het goed gedaan bij de Leidse bevolking. Een gevoelig verliespunt voor STIEL was de ondergang van Parmentier aan de Lammermarkt. "Het was een perfect voorbeeld van industrie-architectuur in een stedelijke

omgeving." De eerste en enige demonstratie van STIEL met vaandels en muziek voorop was ten behoeve van het behoud van Parmentier, op 7 juli 1990, weet Budel.

Het is tijd voor een afsluiting. Budel: "Wanneer ik het nieuwe Scheltema zie, ja dan denk ik dat alleen al is genoeg. Het is een perfect voorbeeld van hergebruik van een industrieel complex. Er is hier veel van de sfeer van vroeger gebleven, nu is er een veelheid van functies, tentoonstellingen, restaurant en zo meer. Een goede zaak, waaraan ook het stadsbestuur heeft bijgedragen. Wanneer ik rondloop door Leiden, dan denk ik dat de stad er zonder STIEL wat anders zou hebben uitgezien."

Wibo Burgers
(Februari 2007)

ADVERTENTIE

uitvaartverzorging

Janson & Bolland

Uitvaartcentrum Levendaal

Levendaal 103 • 2311 JG Leiden t 071 512 2112 f 071 513 3113 e info@uitvaartcentrumlevendaal.nl i www.uitvaartcentrumlevendaal.nl

IN DE PERIODE 1987 - 2007

WAT STIEL BEREIKT HEEFT EN WAT NIET

Heiko Tjalsma:zeker nog een toekomst voor STIEL....

De redactie van STIELZ heeft mij verzocht in dit jubileumnummer te willen aangeven wat STIEL in de afgelopen twintig jaar van haar bestaan nu "werkelijk heeft bereikt". Dat lijkt eenvoudiger dan het is. In de eerste eigen publicatie van STIEL uit 1990, *Leids Fabrikaat I*, staat in één zin de essentie weergegeven van wat de oprichters van STIEL voor ogen stond. STIEL houdt zich bezig met het Leidse industriële verleden door "enerzijds zoveel mogelijk documentatie te verzamelen over 'industriële monumenten' in en rondom Leiden en anderzijds te wedijveren voor een verantwoord behoud van dit soort monumenten". Uit de eerste folder van STIEL blijkt

waaraan verder gedacht werd: stadswandelingen, excursies, tentoonstellingen, publicaties en contacten met uiteenlopende (behouds-)instanties. STIEL wilde kortom veel, heeft ook inderdaad in de loop van haar bestaan dit alles en nog veel meer gedaan, teveel zelfs om in een kort artikel op te noemen. Maar hoe bepaal je nu of de doelen uit het begin bereikt zijn?

Kort vóór WIEL, de Werkgroep Industrieel Erfgoed Leiden, waaruit STIEL korte tijd later voortkwam, haar werkzaamheden begon was in het nieuwe tijdschrift *Industriële archeologie* in 1982 een artikel van Herman Diederiks (afdeling sociale geschiedenis van de Leidse Universiteit) en ondergetekende over Leidse industriële monumenten verschenen: "Negentiende en twintigste eeuwse fabrieksgebouwen in de Leidse binnenstad". De hoofdredacteur, professor dr. H.F.J.M. van den Eerenbeemt, destijds hoogleraar sociaal-economische geschiedenis aan de Tilburgse Universiteit wilde "ook eens aandacht aan Leiden besteden". Vanuit landelijk oogpunt gezien begrijpelijk, want niet alleen wisten op dat moment veel inwoners van Leiden nauwelijks meer dat Leiden een grote traditie als in-

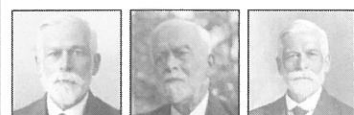
ADVERTENTIE

Dirk van Eck-Stichting Sociale en economische geschiedenis Leiden en omstreken

De Dirk van Eck-Stichting brengt de sociale en economische geschiedenis van Leiden en omstreken onder de aandacht van een breed publiek. We organiseren filmavonden en lezingen, we zetten ons in voor het behoud archieven en we geven boeken en dvd's uit. Donateurs van de stichting ontvangen het Jaarboek der sociale en economische geschiedenis van Leiden en omstreken gratis.

Voor meer informatie over ons en onze komende activiteiten kunt u contact opnemen met:

Dirk van Eck-Stichting
Postbus 849
2300 AV Leiden
email: info@dirkvaneck.nl

www.dirkvaneck.nl

Parmentier: verliespost voor STIEL.

dustriestad achter zich had, voor de rest van Nederland gold dat nog sterker.

Het artikel uit 1982 bestaat uit een korte economische geschiedenis van Leiden, zoals deze op dat moment in grote lijnen kon worden geschetst. De belangrijkste Leidse fabrieken, zoals die vanaf 1850 zijn ontstaan, werden erin behandeld. Daarbij werd zeer kort aangegeven wat er van de genoemde gebouwen toen (=1982) nog over was en dat was over het algemeen niet veel. "De kansen dat een toekomstige generatie de negentiende en twintigste eeuwse fabrieken nog "in situ" [ter plaatse] kan bestuderen lijken dus uiterst gering" was de conclusie.

Het artikel uit 1982 kan heel geschikt als ijkpunt functioneren van de toen aanwezige kennis. Deze is sindsdien op alle terreinen van de bedrijvigheid onvergelijkbaar toegenomen. De basis werd daartoe gelegd door noest inventariserend werk, in de beginjaren één van de belangrijkste activiteiten. Later werd dit gevolgd door het naar buiten brengen van de opgedane kennis in een reeks van publicaties die STIEL het licht heeft laten zien: boeken en artikelen, speciaal natuurlijk in STIELZ.

We kunnen proberen vast te stellen in hoeverre deze kennis doorgedrongen is: is het geschiedbeeld van Leiden hierdoor gewijzigd? Om dat te kunnen beoordelen hebben we een mooi instrument voorhanden in de nieuwe wetenschappelijke geschiedenis van Leiden. Deze "nieuwe Blok" is te beschouwen als een compilatie van de nu bestaande kennis met betrekking tot de geschiedenis van de stad Leiden in al haar facet-

ten. Via de uitgebreide voetnoten en literatuurlijst valt na te gaan hoe vaak het industrieel erfgoed ter sprake komt en waar deze informatie vandaan komt. De door STIEL gegenereerde informatie blijkt dan veelvuldig gebruikt te zijn in de delen drie en vier van dit standaardwerk, die over de negentiende en de twintigste eeuw van Leiden gaan. Van alle hoofdstukken die over een afzonderlijk bedrijf gingen uit *Leids Fabrikaat I* en bijna alle hoofdstukken uit *Leids Fabrikaat II* (1999), is op een of andere manier gebruik gemaakt.

Met dit gegeven in de hand mag zonder veel overdrijving gesteld worden dat het sociaal-economische geschiedverhaal van Leiden over de negentiende en de twintigste eeuw enorm verrijkt is door de inspanningen van STIEL, wanneer we de stand van zaken in 1982 als uitgangspunt nemen. Niet alleen is er veel meer informatie over de Leidse textielfabrieken boven water gekomen, maar juist ook over bedrijven in de andere industriële sectoren van Leiden, zoals de conserven-, metaal- en grafische industrie. De aandacht is niet beperkt gebleven tot de min of meer bekende fabrieken, later verschoof de aandacht en konden ook vaak kleinere bedrijven, winkels en infrastructurele werken (bruggen bijvoorbeeld) uitgebreid gedocumenteerd worden. Bedrijvigheid buiten Leiden, waar tot nu toe niet veel over bekend was, kwam later eveneens aan bod.

Industrieel erfgoed heeft niet alleen met economische geschiedenis te maken, maar ook met techniek en architectuur. Het hoofdstuk "Monumenten van bedrijf en techniek" van de in 1996 uitgekomen *Architectuur en*

monumentengids Leiden (onder redactie van Jan Dröge, Evelyn de Regt en Pieter Vlaardingerbroek) is voor een belangrijk deel gebaseerd op de door STIEL vergaarde gegevens, zoals uit de literatuurlijst van dit boek blijkt.

Het zou overigens zeker onjuist en onvolledig zijn om hier niet de bijdrage van andere personen en groepen, zoals in de eerste plaats de Dirk van Eck-Stichting, aan de toegenomen kennis van het Leidse industriële verleden te vermelden. Op alle fronten is de belangstelling voor dit deel van het verleden van Leiden én omliggende gemeenten sterk toegenomen.

De vele publicaties van STIEL waren meestal gericht op een brede kring van geïnteresseerden. STIEL heeft zich vanaf het begin juist uitdrukkelijk niet als een wetenschappelijke onderzoeksgroep geprofileerd. Wat dat betreft is er een accentverschil met de belangrijkste uitgave van de Dirk van Eck-Stichting, het *Jaarboek der sociale en economische geschiedenis van Leiden en omstreken*.

De waardering door deze breed samengestelde doelgroep, Leidenaren én inwoners van de omliggende gemeenten, is minder gemakkelijk traceerbaar of meetbaar. Zonder valse bescheidenheid mag denk ik toch gezegd worden dat door STIEL het economische verleden van Leiden herontdekt is. Misschien ook gehervardeerd, al begeven we ons dan op gladder ijs. Vooral oudere Leidenaren zijn nog steeds blij af te zijn van de door hen als negatief ervaren industriële erfenis. Het aantal Leidenaren dat hier geen weet meer van heeft is door de jaren uiteraard alleen maar toegenomen. Het feit dat de door STIEL in het verleden georganiseerde tentoonstellingen zoveel publiek trokken, dat de meeste uitgaven snel verkocht waren en dat er een markt bleef voor STIELZ met daarin doorlopend aandacht voor het industrieel erfgoed bewijst op zijn minst dat in Leiden een deel van de bevolking speciaal (ook) in dit nauwelijks meer zichtbare deel van de geschiedenis van de eigen stad is geïnteresseerd.

Kentering

Twintig jaar later kan in ieder geval bij de gemeentelijke politiek een aantoonbare kentering in de zin van meer waardering voor het industrieel erfgoed vastgesteld worden. Zo'n omslag doet zich natuurlijk nooit los van de maatschappij voor. Zo zijn wij bij het tweede deel van de oorspronkelijke doelstellingen van STIEL, het verantwoord behoud van industriële monumenten, beland. Door de oprichters van STIEL werd dit bij voorbaat als een veel moeilijker te verwezenlijken doelstelling beschouwd. Toch heeft STIEL ook hier met vallen en opstaan het nodige bereikt. Veel was al verdwenen toen STIEL actief werd, maar bij nader onderzoek bleek er toch nog wel het nodige te zijn. Al vind ik zelf het verdwijnen van het Parmentier-gebouw, een nog vrij gave vroeg-moderne textielfabriek uit 1865 op de Lammermarkt (nu *In Casa*), de meest betreurenswaardige nederlaag van STIEL, maar van deze helaas mislukte behoudsactie hebben we wel geleerd. In een zo vroeg mogelijk stadium betrokken raken en vooral reële gebruiksalternatieven voorstellen bleken essentiële zaken.

De omslag in vooral het politiek-bestuurlijke denken in Leiden kwam voor deze fabriek te laat, maar voor de Meelfabriek op tijd: de gemeentelijke monumentencommissie was eerst tegen en jaren later vóór behoud. Hoe de Meelfabriek er uiteindelijk uit gaat zien is nog steeds niet duidelijk. Wat er gebeurd is met panden die wel behouden bleven, zoals Scheltema of de Vooruit, bewees hoe belangrijk lokaal draagvlak is, medewerking van de gemeente en vooral ook een flexibele opstelling ten aanzien van hergebruik. Industriële monumenten vormen een speciale categorie. Hergebruik vraagt veel creativiteit en een daartoe positief ingestelde gebruiker. Uniek is dat ook weer niet, want er zijn andere monumenten, zoals bijvoorbeeld kerkgebouwen waarvan er vele tegenwoordig ook niet meer gebruikt worden voor hun oorspronkelijke doel

en waar een alternatief gebruik voor gevonden moet worden.

Hergebruik van oude bedrijfsruimten mag en moet daarom mijns inziens, binnen bepaalde grenzen van herkenbaarheid, soepel benaderd worden. In Leiden en in de onmiddellijke omgeving is dat ook gebeurd en zo konden waardevolle en karakteristieke objecten behouden blijven.

Kortom: er is veel, maar niet alles bereikt. Natuurlijk hadden we nog wel meer willen behouden. Parmentier noemde ik al. Behoud en vooral presentatie van roerende industriële voorwerpen bleek in de praktijk een moeilijk te verwezenlijken taak. Het niet tot stand komen van een Leids Historisch Museum heeft daar-

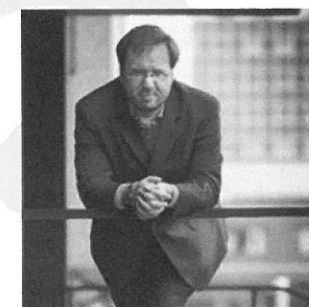
mee te maken, al doet de Lakenhal haar best. Zo blijft er altijd wat te wensen over. Toch mag gezegd worden dat de kennis, het bewustzijn en waardering van het industrieel verleden van Leiden en omliggende gemeenten nu veel beter en breder verankerd zijn in de stad, zowel bij de beleidsmakers als bij velen in de bevolking. Industriële monumenten kunnen zelfs hier en daar nog "in situ" bestudeerd worden. Dat lijkt mij reden voor de oprichters van STIEL, Henk Budel in de eerste plaats, om met voldoening op het verleden terug te kijken. Tegelijkertijd mag geconstateerd worden dat er zeker nog een toekomst voor STIEL is.

Heiko Tjalsma

FRED SENGERS EX-VOORZITTER (2000-2005)

"STIEL IS EEN SCHAAP IN WOLFSKLEREN"

De Stichting Industrieel Erfgoed Leiden (STIEL) is na zijn activistische beginfase een invloedrijke partij in het Leidse geworden. Om die positie te behouden, staat de belangenorganisatie voor een uitdaging om op een andere, eigentijdse manier vrijwilligers aan zich te verbinden, zegt oud-voorzitter Fred Sengers.

Oud-STIEL-voorzitter Fred Sengers: ...per project vrijwilligers zoeken'...

Leiden – Zonder STIEL zou Leiden er anders uit hebben gezien, zegt erevoorzitter Henk Budel in deze jubileumuitgave van Stielz. Hij heeft gelijk. Dankzij inspanningen van een klein clubje vrijwilligers hebben in Leiden een kleine 50 monumenten van bedrijf en techniek een beschermende monumentenstatus gekregen en zijn verschillende gebouwen van de sloop gered. Ook in de regio heeft Stiel hieraan een steentje bijgedragen.

Architect van dit succes is oprichter Henk Budel, inmiddels erevoorzitter. Geïnspireerd door de aandacht voor het rijke industriële verleden in het Verenigd Koninkrijk, gaat hij in de voormalige industriestad Leiden aan de slag. Hij stimuleert een groepje enthousiastelingen en betreft naar het voorbeeld van de 3 October-Vereniging iedere keer als dat nodig is

nieuwe specialisten bij de stichting. Zoals juristen, als STIEL voor het eerst juridische stappen overweegt, maar bijvoorbeeld ook journalisten, om een eigen tijdschrift en boeken te maken.

Ook landelijk groeit in die periode de waardering voor het industriële verleden van ons land. Tot dan toe werden industriële panden gesloopt of in het gunstigste geval aan hun lot overgelaten zo gauw ze hun economische functie hadden verloren. Het besef daagt dat de bouwsels van de industriële revolutie een belangrijke periode in onze contemporaine geschiedenis vormen, en dat ze net als kastelen, grachtenpanden, windmolens en kerken, de moeite van het bewaren waard zijn. In 1996 leidt dat tot het nationale Jaar van het Industrieel Erfgoed. Het is bovendien de tijd dat

ADVERTENTIE

architectenbureau - ingenieursbureau

vanswietenarchitects

Ir. P.M.J. van Swieten | Sint Jacobsgracht 4 | 2311 PW Leiden | tel 071-5141051 | fax 071-5148573
e-mail: info@vanswietenarchitects.nl | internet: www.vanswietenarchitects.nl

de onroerend goed-markt verder stijgt en steden verder verdichten, zodat lokale overheden steeds vaker begerige blikken richten op leegstaande fabriekspannen en verkommerende bedrijventerreinen.

Het is dit 'luik in de tijd' dat STIEL wind in de zeilen geeft. De doelstellingen van STIEL worden breed omarmd en de stichting zelf wordt een serieuze gesprekspartner van de lokale overheid en andere belanghebbenden, zoals eigenaren en projectontwikkelaars.

Actieverleden

Het valt bovendien samen met het moment dat STIEL zo'n beetje al het industrieel erfgoed in de stad in kaart heeft gebracht en onder de aandacht van de monumentencommissie heeft gebracht.

Budel is de eerste die onderkent dat dit gevolgen gaat hebben voor de structuur van zijn organisatie. STIEL is tot dan vooral een actiebeweging van missionarissen van het industriële erfgoed geweest, die met de steun van een groeiend leger donateurs ten strijde trok tegen de ongelovigen.

In die tijd speelt in Leiden de strijd om het behoud van de Meelfabriek, letterlijk en figuurlijk de grootste uitdaging waar de stichting ooit voor heeft gestaan. Door mij wordt in die dagen een belangenvereniging opgericht, de Vrienden van de Meelfabriek, waarin ook Budel namens STIEL participeert. De Vrienden werken op een andere manier dan STIEL gewend is. Natuurlijk op basis van inhoudelijke argumenten, maar ook met een uitgewerkt lobbyplan om de politiek en de publieke opinie te bewerken. Zo worden de Vrienden bewust geworven onder de leden van de grote politieke partijen en wordt een comité van aanbeveling gevormd met bekende Leidenaars en vertegenwoordigers uit het maatschappelijk middenveld.

Als Budel op een zaterdagochtend aan het ontbijt – en de Vrienden-voorzitter direct daarna uit bed – wordt gebeld door monumentenwethouder Alexander Pechtold met de heugelijke mededeling dat de Meelfabriek de status van Rijksmonument krijgt, is Budel definitief duidelijk dat zijn geesteskind aan een volgende fase toe is. Medio 1999 vraagt hij mij per 1 januari 2000 zijn opvolger te worden als voorzitter van STIEL.

Meelfabriek De Sleutels, jarenlang verdedigd door STIEL.

STIEL komt daarmee in een consolidatiefase terecht, waarbij de nadruk ligt op het behouden van de donateurs, die immers naast inkomsten ook politiek draagvlak geven. Een belangenvereniging als STIEL heeft meer Leidenaars op haar donateurslijst staan dan menige lokale afdeling van de politieke partijen (waar ik wethouders en raadsleden nog weleens fijntjes aan herinner).

Naast het eigen blad, behoren ook het publiceren van boekjes, kalenders en het organiseren van informatieve publieksbijeenkomsten tot de middelen van STIEL om de aandacht op het lokale industriële erfgoed te blijven vestigen en donateurs te werven en te behouden.

Maar het actieverleden van STIEL verloochent zich niet. Hoewel het bestuur uit louter beminnelijke mensen met een grote betrokkenheid bij de stad Leiden bestaat, kan STIEL als het nodig is haar tanden laten zien. STIEL is een schaap in wolfskleren, grapte ik eens in een bestuursvergadering.

Andere belangenverenigingen onderkennen dat en proberen STIEL meermalen voor hun karretje te spannen. Of het nu om het Aalmarktgebied gaat of de Rijn-Gouwe Lijn; de handen van bestuursleden jeuken soms. Toch is het verstandig om de focus op het industrieel erfgoed te bewaren. Om de beschikbare menskracht en middelen juist aan te wenden, om schisma's is bestuur en achterban te voorkomen, maar vooral om het actie- en lobbywapen niet onnodig bot te maken. Bovendien maak je je als belangenorganisatie juridisch kwetsbaar als we ons op projecten richten die buiten onze statutaire doelstellingen vallen.

Nieuwe uitdaging

Een groeiend probleem – waar trouwens niet alleen STIEL mee te maken heeft – is dat de kring van actieve donateurs waaruit geput kan worden steeds kleiner

wordt. Een minder zichtbaar deel van het STIEL-werk wordt gevormd door het verzamelen, rubriceren en beschrijven van geschreven bronnen en foto's van industrieel erfgoed. Dit langlopende project in samenwerking met het stadsarchief is helaas tot stilstand gekomen door gebrek aan vrijwilligers. Het STIEL-bestuur zelf bestaat grotendeels uit pensionado's en dat is een vloek en een zegen tegelijk. Het is een zegen omdat er een betrokken groep mensen is met tijd, ervaring en een uitgebreid netwerk. Het is een vloek omdat je als belangenvereniging een afspiegeling van de Leidse samenleving wilt zijn. In de vijf jaren dat ik voorzitter ben, merk ik dat het moeilijk is jonge Leidenaars bij de stichting te betrekken. Enerzijds willen zij zich niet voor lange tijd aan STIEL verbinden. Anderzijds is men huiverig om zich aan deze 'oudemannenclub' te verbinden, hoe onterecht dit imago ook is (oud heeft immers meer met mentaliteit dan met leeftijd te maken).

De oplossing ligt in een andere, projectmatige manier van werken. Het bestuur zorgt voor de grote lijnen, externe contacten en continuïteit. Het moet concrete projecten definiëren met een vaste einddatum en zichtbaar resultaat. Daarvoor moeten dan per project vrijwilligers worden gezocht.

Dat vraagt een voorzitter die als permanente aanjager kan dienen. Medio 2005 wordt mij duidelijk, dat ik die rol met mijn drukke baan en lange werkdagen in Amsterdam niet kan vervullen. In de persoon van Hans Vollaard heeft STIEL een nieuwe, enthousiaste voorzitter gevonden, die iets makkelijker overdag tijd kan vrijmaken, in Leiden werkt en die ook over een uitstekend maatschappelijk en politiek netwerk beschikt.

Daarmee kan STIEL de consolidatiefase vervolmaken. Op volle kracht de toekomst van het industriële verleden in.

Fred Sengers

ADVERTENTIE

Bouwbedrijf Paardekooper

Sedert 1881

In 1881 heeft Arie Paardekooper de fundamenteën gelegd voor ons bouwbedrijf. Verweven met deze lange historie is de liefde voor het vak, vakmanschap, vertrouwen en natuurlijk altijd weer bouwen. Bouwbedrijf Paardekooper restaureert, renoveert en onderhoudt gebouwen.

- Lid van het NVOB
- Lid Bouwgarant
- Erkend Hoofdaannemer
- Erkend Leerbedrijf

Miening 41, 2381 GP Zoeterwoude
071-5801254
info@bouwbedrijf-paardekooper.nl

Arie Paardekooper 1857-1915

DE JAREN VAN STIEL

DE JAREN VAN STIEL geeft een globaal overzicht van voor de organisatie belangrijke feiten en gebeurtenissen, zoals die zich voordeden in de periode 1986 tot 2007. Meer dan twintig jaar, dat klopt. De officiële oprichting van de Stichting Industrieel Erfgoed Leiden vond plaats op 27 mei 1987, maar ook in 1986 waren er activiteiten door de voorganger van STIEL, de Werkgroep Industrieel Erfgoed Leiden (WIEL). Ook tien jaar geleden verscheen in het jubileumnummer van het Stielz van toen een dergelijk overzicht, toen onder de titel Kalendarium tien jaar Stiel. Bij de samenstelling van deze tekst is gebruikt van dat overzicht, samengesteld door Eric Jan Weterings, toen eindredacteur van het blad van de stichting.

1982

De Leidse historici H.A. Diederiks en H.D. Tjalsma publiceren *Negentiende en twintigste eeuwse fabrieksgebouwen in de Leidse binnenstad*. Dit in het tijdschrift *Industriële Archeologie* verschenen artikel is het eerste dat over dit onderwerp, de geschiedenis van de nijverheid in Leiden, verschijnt.

1986

Op 24 november van dit jaar de totstandkoming van de Werkgroep Industrieel Erfgoed Leiden (WIEL), opgericht door H.D. Tjalsma en H.J. Budel. De werkgroep presenteert zich in Het Gulden Vlies.

1987

Eerste inventarisatie van industrieel erfgoed in Leiden. De werkgroep vraagt aan B. en W. van Voorschoten het ge-
maal *De Vereeniging* op de gemeentelijke monumentenlijst te plaatsen. Dat gebeurt inderdaad. In februari van dit jaar verschijnt het eerste nummer van het tijdschrift van de organisatie. In april is de eerste bestuursvergadering van STIEL i.o. De oprichting volgt op 27 mei 1987. Het eerste bestuur ziet er als volgt uit: H.J. Budel, voorzitter, H.D. Tjalsma, secretaris, W. Jansen, penningmeester, D.E. Krantz, A. van Fessum en B. Klijntunte. STIEL ontvangt de eerste bijdrage aan haar collectie roerende zaken: een verzameling foto's en een inventarislijst van de vroegere koffiebranderij Het Klavblad.

1988

Een groot deel van de activiteiten van stichting en werkgroep staat dit jaar in het teken van de Meelfabriek, die in juni wordt gesloten. In oktober is er een tentoonstelling in het gemeentearchief (en later in de centrale bibliotheek) *Industrieel erfgoed. Resten van een werkend verleden in Leiden*, in samenwerking met het gemeentearchief en de Reinwardt-academie.

1989

Op 5 april houdt architect B. Veldman een pleidooi om de Meelfabriek te behouden. In september een tentoonstelling in en over het Hartevelt-complex aan de Langegracht. STIEL pleit verder voor het behoud van de Parmentier-panden.

Demonstratieve optocht van STIEL naar de Parmentier-panden aan de Lammergracht door een regenachtig Leiden op 7 juli 1990. Aan het einde van de tocht bracht de harmonie 'Werkmans Wilskracht' een serenade, waarna STIEL-bestuurder H.D. Tjalsma de Leidse wethouder Tj. van Rij toesprak. Dit alles mocht overigens niet helpen: het Parmentier-complex, monument van de eens bloeiende Leidse textielindustrie, werd gesloopt.

1990

Ondanks pleidooien van STIEL besluit het Leidse college van B. en W. de Meelfabriek niet op de gemeentelijke monumentenlijst te plaatsen. STIEL vraagt de minister van WVC het Parmentier-complex aan de Lammermarkt rijksmonument te maken. Op 1 maart verschijnt het eerste nummer van *Stielz*, een voortzetting van *Wielz*. Eindredacteur Marja Kroef maakt een verhaal over de Leidse ijsfabriek Voortman. Dit wordt de eerste in een lange reeks 'oral-history'- verhalen over Leidse bedrijven aan de hand van gesprekken met oud-werknemers en werkgevers. Na twee jaar zet Eric Jan Weterings deze reeks voort. Tegenwoordig is het Michiel Rohlof, die zich hiermee bezig houdt - als altijd terzijde gestaan door fotograaf Niek Bavelaar.

In juli een demonstratieve optocht naar de Parmentier-panden door een regenachtig Leiden. Werkman's Wilskracht brengt een serenade en STIEL-secretaris Heiko Tjalsma spreekt wethouder T. van Rij toe. Verder vraagt STIEL de minister van WVC de Meelfabriek op de rijksmonumentenlijst te plaatsen. Ook is er de oprichting van de Taakgroep Selectie onder voorzitterschap van Marja Kroef met als secretaris Günther Ditz. Deze taakgroep stelt een groslijst op van industriële monumenten in de Leidse binnenstad. Aan de hand van een aantal criteria wordt per jaar een tiental objecten voorgedragen voor plaatsing op de gemeentelijke monumentenlijst.

1991

Op 1 mei dient de Taakgroep Selectie haar eerste aanvraag in voor plaatsing van een pand op de gemeen-

telijke monumentenlijst van Leiden. Het is de voormalige broodfabriek Ceres (waarin later coöperatie 'Vooruit' onderdak zou vinden) aan de Korevaarstraat. Ook wordt door STIEL een laatste poging gedaan om de sloop van Parmentier te stoppen. In de zomer de oprichting van Stal, Stichting Levend Ambacht Leiden door STIEL en andere organisaties. Doel is ambachtelijke werkplaatsen te behouden. Het eerste succes van Stal komt al in november: burgemeester Goekoop heropent dan Smederij Van Velzen op de Oude Varckenmarkt.

1992

Ter gelegenheid van het eerste lustrum van STIEL wordt een reeks activiteiten georganiseerd. Zo onthult wethouder Walenkamp een gedenksteen op de plaats waar de eerste stoommachine in de Leidse (en Nederlandse) textiel in gebruik werd gesteld. Verder is er een presentatie in de Lakenhal van het lustrumboek *De kunst van het bewaren. Industrieel erfgoed in Leiden*. Ook is er een tentoonstelling over kunst en nijverheid in Leiden in de periode 1800-1950.

1998

Op verzoek van STIEL laat de gemeente Leiden een documentair onderzoek verrichten naar de Parmentier-panden, zodat bij sloop niet onnodig historische gegevens verloren gaan. Eind maart blijkt de sloop van Parmentier onafwendbaar. In de zomer bezoeken bijna zevenhonderd mensen de door STIEL opengestelde Blauwpoortsbrug. Burgemeester Goekoop

Broodfabriek Ceres/Coöperatie Vooruit aan de Korevaarstraat, belangrijke schepping van de Leidse architect W.C. Mulder en tevens een monument van de Leidse sociale geschiedenis. Mede door toedoen van STIEL kon dit pand worden behouden.

Op de foto links de wasserij met de karakteristieke schoorsteen, in het midden de vroegere kleuterschool Prinses Beatrix.

heropent de dankzij Stal behouden ambachtelijke schoenmakerij in de Bakkersteeg. In oktober is er de tentoonstelling 'Adieu Parmentier'. Op initiatief van STIEL discussiëren architect B.Veldman en oud-wethouder C. Waal over de Meelfabriek onder het motto: monster of monument? Op 1 november komt een van de grote successen van STIEL: het Leidse gemeentebestuur besluit in principe de 'Vooruit' te behouden.

1994

Uit een inventarisatie van de Taakgroep Selectie blijkt dat zij in anderhalf jaar 18 panden heeft onderzocht. In acht gevallen leidde dat tot de aanvraag van de status van gemeentelijk monument, die in een aantal gevallen wordt toegekend. Op 15 april heropening van de gerestaureerde houtzaagmolen De Heesterboom,

waar STIEL zich mede voor heeft ingezet. In de zomer een excursie door de Meelfabriek voor burgemeester Goekoop, wethouder Van Rij en andere Leidse bestuurders en monumenten-deskundigen.

1995

Op instigatie van STIEL wordt een gedenksteen geplaatst in de nieuwbouw op de plaats van het voormalige Parmentier-complex. De gemeentelijke monumentencommissie adviseert om de oudste delen van de Meelfabriek rijksmonument te maken, STIEL wil die sta-

tus aan het gehele complex geven. Op 15 november is er de feestelijk opening van de 'Vooruit'. 'STIEL heeft ons de ogen voor het industrieel erfgoed geopend', zo verklaart wethouder Van Rij bij de onthulling van een gedenksteen. De Taakgroep Selectie onderzoekt in 1995 elf objecten, waarvan er vijf worden voorgedragen. Het eind van de urgentielijst komt in zicht.

1996

Marja Kroef wordt voor haar inspanningen voor de Taakgroep en *Stielz* benoemd tot 'titulair erebestuurslid'. Eind mei wordt de tentoonstelling *Vastgelegd voor het ver gaat*, een fototentoonstelling over industrieel erfgoed in Rijnland en de Bollenstreek geopend in het historisch museum in Ter Aar. De in het kader van het project '1996 Jaar van het industrieel erfgoed' georga-

niseerde expositie maakt een maandenlange tournee langs de volgende plaatsen: Ter Aar, Leiden, Zoeterwoude, Lisse, Hillegom, Sassenheim, Alphen aan den Rijn, Voorschoten en Den Haag.

Op 1 september verschijnt de architectuur- en monumentengids voor Leiden. Het hoofdstuk 'monumenten van bedrijf en techniek' berust voor een belangrijk deel op door STIEL uitgevoerd onderzoek. Die maand ook een mega-diashow op de muren van de Meelfabriek. Open Monumentendagen in het teken van het industrieel erfgoed. STIEL vraagt de staatssecretaris van onderwijs, cultuur en wetenschappen de Meelfabriek tot rijksmonument te bestempelen. Op 17 december neemt burgemeester Goekoop het eerste nummer van *Stielz* 4 1996, een witboek dat in zijn geheel is gewijd aan de Meelfabriek, in ontvangst.

1997

Op 27 mei de viering van tien jaar STIEL met een lezing door P. de Baar met als titel 'Rokende schoorstenen, stampende machines. De fabrieken waarin generaties hun schamel brood verdienen'. In juni wordt het plan - Rappange gepresenteerd voor wonen en werken in de Meelfabriek. In het gemeentehuis een expositie van historisch bedrijfsdrukkerij met als titel 'Hoogachtend verbleven wij'.

1998

Een brede discussie komt op gang over de Meelfabriek. Het gemeentebestuur komt met een voorstel om zeven van de dertien gebouwen van het complex te behouden. STIEL-voorzitter Henk Budel registreert een belangrijke koerswijziging: tien jaar lang wilden B. en W. niets anders dan sloop van het complex. Op 25 september overlijdt mr. D.E. (Daan) Krantz op tach-

tigjarige leeftijd. Hij was medeoprichter en stuwende kracht achter STIEL en andere behoudsorganisaties in Leiden. Er komt onder aanvoering van STIEL een actie op gang om de dakpannenfabriek Nieuw Werklust in Hazerswoude-Rijndijk van de ondergang te redden.

1999

STIEL signaleert een onzekere toekomst voor de Leidse watertoren, die al geruime tijd leeg staat. In dit jaar krijgt STIEL (samen met de Nederlandse Bruggenstichting) de Nationale Industrieel Erfgoed-prijs 1999. De prijs wordt uitgereikt door staatssecretaris Rick van der Ploeg. De stichting brengt verder een wandelgids langs industrieel erfgoed uit onder de titel *Het spoor van de industriële revolutie in een Hollandse stad. Een wandeling langs twintig monumenten van bedrijf en techniek in Leiden*. De Taakgroep Selectie doet het voorstel om het karakteristieke gebouw van de Stichting Het Kaasmerk de status van gemeentelijk monument te geven. De oude dekenfabriek van Scheltema wordt aangekocht door de gemeente teneinde hier de uitbreiding van de Lakenhal te realiseren. Op 20 september overlijdt dr. Theo Dijs, lange tijd gewaardeerd bestuurslid van STIEL. In de laatste maand van het jaar voor het eerst uitreiking van de STIELprijs De Gietijzeren Kandelaar aan Stedelijk Museum De Lakenhal in de persoon van Jetteke Bolten, de directeur van het museum.

2000

Belangrijk jaar voor STIEL: tegen de zin van de gemeenteraad beslist staatssecretaris Van der Ploeg dat het grootste deel van de gebouwen, die de Meelfabriek vormen, rijksmonument wordt. Henk Budel, die de organisatie in de periode van 1987 tot 2000 met veel energie en elan heeft geleid, treedt terug. Hij wordt

opgevolgd door de journalist Fred Sengers, eerder voorzitter van de 'Vrienden van de Meelfabriek'. Op 25 november een symposium onder de titel 'Industrieel erfgoed', georganiseerd door STIEL. Aan het eind van deze bijeenkomst wordt Henk Budel benoemd tot erevoorzitter.

2001

Het gemeentebestuur komt met een uitgangspunten-notitie inzake de Meelfabriek. B. en W. gaan er daarin van uit dat het overgrote deel

Nieuw Werklust, kleiwarenfabriek in Hazerswoude - Rijndijk, kreeg door toedoen van STIEL het etiket rijksmonument.

ADVERTENTIE

VERENIGING OUD LEIDEN

Opgericht 5 november 1902

Postbus 917
2300 AX Leiden

Bent u geïnteresseerd in het Leidse en regionale Erfgoed en wilt u graag het beroemde Leids Jaarboekje gratis ontvangen, dan kunt u niet zonder het lidmaatschap van de Vereniging Oud-Leiden.

De contributie bedraagt € 17,50 per jaar; jongeren tot 27 jaar betalen slechts € 10,-.

Door overmaking van dit bedrag op Postbankrekening 17 52 28 bent u lid van de Vereniging Oud-Leiden.

van de Meelfabriek wordt herbestemd voor wonen, werken en recreatie. De Zwitserse architect Zumthor krijgt opdracht een plan voor hergebruik te ontwikkelen. Het gebouw van de Stichting Het Kaasmerk wordt gemeentelijk monument, nadat bezwaren tegen deze status van de hand zijn gewezen. Staatssecretaris Rick van der Ploeg wordt onderscheiden met De Gietijzeren Kandelaar, de prijs van STIEL. Van der Ploeg krijgt de prijs voor zijn verdienstelijk werk voor het industrieel erfgoed in het Leidse.

2002

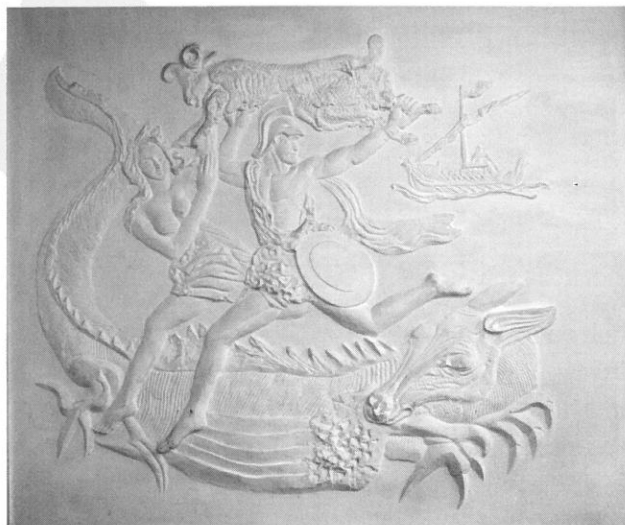
Er is onderzoek gedaan naar herbestemming van een aantal panden op het voormalige Slachthuisterrein in Leiden-Noord. Eerder al had STIEL tot twee keer toe de status van gemeentelijk monument voor deze gebouwen bepleit. Herbestemming is zeer wel uitvoerbaar, zo blijkt uit het rapport. Er wordt (eindelijk) vaart gezet achter de restauratie en hergebruik van het Scheltema-complex, dat bij De Lakenhal wordt getrokken. In de regio komt men tot de conclusie dat de sloop van waardevolle bollenschuren doorgaat. STIEL bestaat vijftien jaar. Erevoorzitter Henk Budel blikt terug. 'STIEL lijkt klaar, nu de belangrijkste monumenten van bedrijf en techniek in Leiden en omstreken beschermd zijn. Het is de kunst de monumenten van morgen al te herkennen.'

2003

De meelfabriek De Zijlstroom in Leiderdorp is het behouden waard, zo meent STIEL. Het gebouw moet gemeentelijk monument worden. STIEL verbaast zich erover dat de gemeente Leiderdorp geen gemeentelijke monumentenverordening heeft. Zorg blijft er over de verloedering van belangrijke rijksmonumenten als de Meelfabriek en de kleiwarenfabriek Nieuw Werklust in Hazerswoude-Rijndijk. Uit de kring van STIEL verdwijnen Heiko Tjalsma, medeoprichter en jarenlang lid van het bestuur van STIEL, en Eric Jan Weterings, die twaalf jaar de scepter zwaaid bij *Stielz*, het blad van de organisatie. STIEL komt in samenwerking met het Leidse Primavera Pers met een nieuw boekje, dat de titel *Langs Leidse winkelpanden* kreeg.

2004

Het jaar, waarin de architect Zumthor een nieuwe versie van zijn plan voor de Meelfabriek presenteert. Over de eerste versie van het plan waren al problemen ontstaan doordat enkele gebouwen moesten verdwijnen om plaats te maken voor twee hoge woontorens. STIEL constateert dat de Leidse Sterrenwacht aan vernieuwing toe is. De Grote Havenbrug, een van de mooiste bruggen van Leiden, is gerenoveerd. Het

STIEL zorgde er ook voor dat dit tableau van de kunstenaar Eppo Doeve kon worden behouden. Het kunstwerk ging naar het stedelijk museum De Lakenhal.

TNO-gebouw aan de Wassenaarseweg blijkt een interessant monument in spe te zijn. STIEL draagt delen van het gebouw voor als gemeentelijk monument. In de voormalige Stadswerf moet een groot reliëf van de kunstenaar Eppo Doeve verdwijnen. Na een oproep in *Stielz* ontfermt het Stedelijk Museum De Lakenhal zich over het kunstwerk.

2005

STIEL heeft een nieuwe voorzitter: Hans Vollaard, onderzoeker en docent in de politieke wetenschappen aan de Leidse universiteit. Hij volgt Fred Sengers op. Delen van het TNO-gebouw aan de Wassenaarseweg worden door STIEL voorgedragen als gemeentelijk monument. De vroegere paardenslachthal op het Slachthuisterrein begint aan een nieuw leven: gemeentelijk informatiecentrum voor de nieuwe woonwijk, die in deze omgeving ontstaat. De smederij van De Geijn, v.h. smederij Van Velde, aan de Oude Varkenmarkt moet volgens STIEL de status van gemeentelijk monument krijgen. Na een ingrijpende restauratie staat de Leidse houtzaagmolen De Heesterboom er weer goed bij. De laatste Leidse bollenschuur aan de Hoge Morsweg loopt gevaar. STIEL organiseert een (goed bezochte) donateursbijeenkomst in De Lakenhal voor de expositie van directiemeubilair van de Leidse conservenfabriek L.E. Nieuwenhuizen, ontworpen door architect Kropholler met houtsnijwerk van J. Altorf.

2006

Problemen rond de Meelfabriek. STIEL maakt bezwaar tegen het voornemen het kantoorgebouw te slopen en te vervangen door een appartementengebouw. STIEL

vindt de sloop van het kantoorgebouw, dat een integrerend onderdeel is van het complex, onaanvaardbaar tegen de achtergrond van de huidige onduidelijkheid over het hergebruik van de silo's. STIEL krijgt zowel bij de gemeenteraad als bij Gedeputeerde Staten geen steun voor haar zienswijze. Vandaar dat STIEL beroep aantekent bij de Raad van State. De kleiwarenfabriek Nieuw Werklust, rijksmonument, blijft behouden. Er komt op dit terrein een woonwijk met kleine bedrijven, zo is het plan. De STIEL-kalender 2006 blijkt niet erg succesvol. Het project wordt dan ook niet voort-

gezet. STIEL's eremetaal, de Gietijzeren Kandelaar, wordt uitgereikt aan Peter Nijhof, de bekendste industrieel archeoloog van ons land. Het gebeurt tijdens een bijeenkomst over bollenschuren van STIEL en de Dirk van Eckstichting in het Scheltema-complex. Verder is een lesbrieftje over de Leidse drukgeschiedenis in de maak. Voor hergebruik van de Leidse watertoren zijn plannen in voorbereiding.

Wibo Burgers
Foto's: Niek Bavelaar

STIEL'S EERSTELING: GEMAAL 'DE VEREENIGING'

Veel treinreizigers op het baanvak Leiden-Den Haag kennen het onooglijke gebouwtje met het opschrift 'De Vereeniging', dat – overdekt met graffiti – op slechts een meter of tien van de spoorlijn ligt. Het pandje op de grens van Voorschoten en Leidschendam is een oud gemaal, dat vanaf 1877 lange tijd de waterhuishouding van de omringende vier polders heeft geregeld. Het is ook het eerste industriële monument dat door toedoen van Stiel's voorganger Wiel op een monumentenlijst terechtkwam. Stiel's eersteling zou je kunnen zeggen. In april 1987 vroeg de werkgroep B. en W. van Voorschoten het gebouw van het poldergemaal 'De Vereeniging' op de plaatselijke monumentenlijst te zetten. En in september van dat jaar besloot het gemeentebestuur van Voorschoten het gemaal de gevraagde beschermende status te geven.

Het gemaal kwam tot stand, toen in 1876 de besturen van de polders Duivenvoorde (Voorschoten), De Fluit (Leidschendam), Raaphorst (landgoed van prins Hendrik, thans deel uitmakend van De Horsten) en de Veenzijdse polder (Wassenaar) besloten hun windmolens te vervangen door een stoomgemaal. Het ging 'De Vereeniging' heten en werd in 1877 gebouwd naar een ontwerp van architect J. Goldberg als stoom-schepradgemaal. Een hardstenen plaat, rechts naast de dubbele deuren aan de voorkant van het gebouw herinnert aan het leggen van de eerste steen door drie adellijke dames. Dat gebeurde op 23 april 1877, waarna het gemaal in januari van het volgende jaar in werking werd gesteld.

Het gemaal, dat het waterpeil regelde van een 900 hectare groot polderlandschap, grotendeels bestaande uit weiland en bos, bestond oorspronkelijk uit drie ruimten: een centrale machinekamer met aan de ene kant het schepradhuis boven een tochtsloot en aan de andere kant een kolenopslagplaats. In 1922 bleek een grondige reparatie van het scheprad nodig. Dat was echter te duur en daarom werd het scheprad als schroot verkocht. Men ging over een dieselmotor. Die voldeed echter niet. Vandaar dat in 1926 een dieselmotor van Werkspoor werd gekocht. Die bevindt zich thans nog in het gebouw. De dieselmotor bleef tot 1978 in gebruik, toen werd overgegaan op een elektrische installatie, geplaatst in het oorspronkelijke schepradhuis. Deze elektrische aandrijving werd in 1993 weggehaald toen het gemaal buiten bedrijf werd gesteld.

Het gemaal was het eigendom van het waterschap De Oude Rijnstromen te Leiderdorp, maar door de fusie van de waterschappen De Oude Rijnstromen, Wilck & Wiericke en Groot Haarlemmermeer per 1 januari 2005 bij het Hoogheemraadschap van Rijnland kwam het in handen van dit hoogheemraadschap. Reeds begin 1996 werd door het waterschap besloten het gemaal voor een symbolisch bedrag over te dragen aan de Stichting Behoud Oude Motorgemalen (STIBOM), die zich inzet voor het behoud van oude motorgemalen in Voorschoten en Leidschendam. De officiële overdracht heeft door allerlei omstandigheden (zoals de reorganisatie bij het waterschap en de

kwestie van de erfpacht van de grond) nog steeds niet plaatsgevonden.

Hoe is de situatie van het gemaal nu? De ligging direct naast de spoorlijn maakt dat er niets mogelijk is. Aanvankelijk lag het gemaal verder van de spoorlijn af, maar verbreding van het spoor leidde tot de huidige situatie. Om redenen van veiligheid kan het gebouwtje dus nooit opengesteld worden. Ook is er vele jaren niets gedaan om het interieur aantrekkelijk te maken voor bezoek. Zolang het gemaal niet het eigendom is van de stichting, voelt men weinig voor investeringen. Een nogal uitzichtloze situatie, die dit industriële monument geen recht doet.

Industrieel monument aan de spoorlijn Den Haag-Leiden: het poldergemaal 'De Vereeniging'.

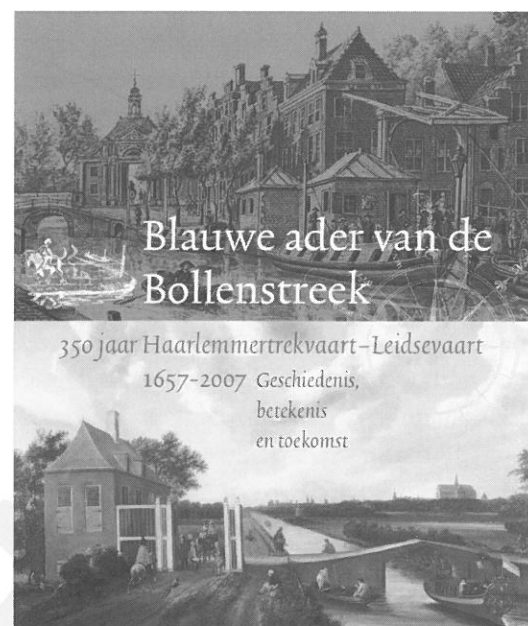
Wibo Burgers

UIT LEIDEN EN DE REGIO

LISSE – Dit jaar is het 350 jaar geleden dat de trekvaart tussen Haarlem en Leiden werd gegraven. Ter gelegenheid daarvan is van 12 mei tot en met 30 september de expositie 'Blauwe ader van de Bollenstreek, 350 jaar Haarlemmertrekvaart-Leidsevaart' te zien in museum De Zwarte Tulp in Lisse.

In 1657 werd de vaart in een tijdsbestek van ruim een half jaar gegraven. De vaart werd onmiddellijk een belangrijke ader in het trekvaartenetwerk, dat rond die tijd in Holland tot stand kwam. Voordat de trein zijn intrede deed, was de trekschuit het middel voor massavervoer bij uitstek. Gedurende de twee volgende eeuwen vertrokken vanuit Haarlem en Leiden negen trekschuiten per dag. In het topjaar 1677 werden in totaal 148.000 passagiers tussen beide steden vervoerd. Maar ook in andere opzichten was de trekvaart belangrijk. Er werd gewoond langs het water, er werden buitenhuizen gebouwd. Er werden goederen over het water vervoerd en langs de vaart werden bedrijven gesticht. En nog altijd is de trekvaart belangrijk voor de waterhuishouding, al ligt de vaart er temidden van een veranderend landschap wat verloren bij.

De jubileumexpositie is tot stand gekomen op initiatief van het Provinciaal Historisch Centrum Zuid-Holland van het Erfgoedhuis Zuid-Holland en het Cultuurhistorisch Genootschap Duin- en Bollen-

streek. Met behulp van prenten, foto's, archiefstukken en voorwerpen geeft de tentoonstelling een beeld van het ontstaan van de trekvaart, van de tolhuizen en het huis Halfweg en van het wonen en werken in de dorpen langs de vaart. De expositie is samengesteld door de historicus Carly Musset en de vormgever Erik Bannink.

De tentoonstelling, op 11 mei j.l. geopend door de Commissaris van de Koningin in Zuid-Holland J. Franssen, is tot en met 30 september te bezichtigen in museum De Zwarte Tulp in Lisse. Openingstijden: dinsdag tot en met zondag van 13.00 tot 17.00 uur, op maandag gesloten.

REGISTER OP ARTIKELEN IN STIELZ,

VERSCHEENEN VAN 1997 T/M 2006, GERANGSCHIKT OP NAAM VAN DE AUTEUR(S)

titel	auteur(s)	nummer	blz.
2003: het Jaar van de Boerderij	-	2003,1	15
2007: Jaar van de molens	-	2006,3	18
Afscheid Nico Bavelaar	-	2005,2	12
Afscheid van Eric-Jan Weterings: 'redacteur-generaal' van Stielz	-	2003,3	07
Alleen bedreigde topmonumenten nog beschermd	-	2004,3	05
Archief Grofsmederij	-	2004,1	17
Blik in de toekomst van de Bollenstreek	-	2004,2	06
Bollenschuur: het behouden zeker waard	-	2001,1-2	12
Burchten van elektriciteit - Monument	-	2003,4	08
De gemeentelijke Cultuurnota	-	2004,2	10
De Heesterboom weer als nieuw	-	2005,4	03
De culturele waarde van mobiel erfgoed	-	2005,3	05
Erfgoed van Industrie en techniek, Vlaams-Nederlands tijdschrift - Bladprofiel	-	2004,2	12
Erfgoedbladen denken aan samengaan	-	2005,2	12
Etten-Leur's havenfront - Opmerkelijk Erfgoed	-	2004,3	10
Festival de Metamorfose	-	2005,2	14
Gefeliciteerd, dr Korrie Korevaart	-	2001,3	18
Gelders rivierengebied: steeds minder steenfabrieken	-	2003,4	06
Grote Havenbrug in glorie hersteld - Monument	-	2004,2	07
IJscoman Belfi stopt ermee	-	2002,3-4	03
Inventaris archief Leidse textielfamilie verschenen	-	1997,2	13
Kort nieuws uit Leiden en de regio	-	2005,1	11
Kort nieuws uit Leiden en de regio	-	2004,3	08
Kort nieuws uit Leiden en de regio	-	2003,3	13
Kort nieuws uit Leiden en de regio	-	2004,4	09
Kort nieuws uit Leiden en de regio	-	2005,3	13
Kort nieuws uit Leiden en de regio	-	2004,2	08
Kort nieuws uit Leiden en de regio	-	2006,1	14
Kort nieuws uit Leiden en de regio	-	2005,2	13
Kort nieuws uit Leiden en de regio	-	2004,1	18
Kort nieuws uit Leiden en de regio	-	2005,4	13
Laatste Leidse metaalindustrie vertrokken	-	1998,1	16
Leiden monumentenstad	-	2005,2	03
Leiden: stad van boeken	-	2006,4	17
Maredijk 161 een gemeentelijk monument	-	2004,2	11
Monumenten van bedrijf en techniek in Leuven	-	2004,2	08
Monumentencommissie Leiden kritisch gestemd	-	2006,2	11
Nieuw boekje: Langs Leidse winkelpanden	-	2003,3	12
Nieuw Werklust rijksmonument	-	2001,1-2	12
Ondernemers en geleerden, Leiden 1778-2003 - Cor Smit - Boekbespreking	-	2003,4	12
Oude Rijn doet nieuwe zaken	-	2006,2	11
Oude tijd keert terug (Spar Leiderdorp)	-	2003,4	14
Oude techniek en geloof in kloosterdorp Steyl - Opmerkelijk Erfgoed	-	2006,2	12
Project Bollenschuren gaat door	-	2003,4	14
Rijksmonument in Boskoop	-	1999,2	14
Smederij verdient plaats op monumentenlijst	-	2005,3	03
Staatssecretaris zegt steun toe aan mobiel erfgoed	-	2003,4	11
Stiel bezorgd over plannen Noordman en Meelfabriek	-	2005,1	10
Stiel in actie: Meelfabriek, Van Wijk	-	2006,4	07

titel	auteur(s)	nummer	blz.
Stiel in actie: Meelfabriek, Bollenschuur, Peperbus	-	2006,2	06
Stiel in actie: Meelfabriek, Van Wijk, Noordman	-	2006,1	13
Tentoonstelling honderd jaar vereniging Oud Leiden 1902-2002	-	2002,3-4	07
Toekomst FIEN onzeker	-	2006,2	12
Uit Leiden en regio	-	2006,3	17
Uit Leiden en de regio	-	2006,4	18
Uit Leiden en de regio	-	2006,2	13
Veel industrieel erfgoed in De Lakenhal	-	2006,1	18
Wat wordt er van de Bollenstreek?	-	2003,3	11
Zorgen over monumenten	-	2003,3	03
Zwarte Tulprijs 2006: selfstorage bedrijf in bollenschuur	-	2006,4	16
Directiekamer Het Kaasmerk "een ruimte om trots op te zijn"	Alkemade, Ingrid	1997,2	14
Innemende behuizing	Alkemade, Ingrid	1998,1	10
Nogmaals: Bierbrouwerij Het Witte Hart	Baar, Piet de	2002,3-4	19
Schretlen: eens een gieterij van formaat - Monument	Baar, Piet de	2003,2	11
Vreemde werkers in Leiden	Baar, Piet de	1998,2	17
Sloop of kringloop van Leids industrieel erfgoed?	Barendrecht, ir. L.	1999,1	12
Cryptisch water	Barendregt, L.	2002,1-2	13
De eerste Leidse straatverlichting op steenkolengas	Barendregt, L.	2001,1-2	18
Financieel jaarverslag 1997 Stiel	Barentsen, G.J.	1998,1	19
Financieel jaaroverzicht 1998	Barentsen, G.J.	1999,1	33
Op de laatste nipper vastgelegd: een fotocollage	Bavelaar, Niek	1999,3-4	26
Gered voor Stiel-archief	Beijnen, Elizabeth van	1998,2	22
Stiel-collectie verhuisd	Beijnen, Elizabeth van	1997,4	17
Afscheid secretaris Joop Gijsman	bestuur Stiel	1999,2	030
Beknopt jaarverslag over 2000 Stiel	bestuur Stiel	2001,1-2	25
Beknopt jaarverslag 1999 Stiel	bestuur Stiel	2000,1	18
Jaarverslag 2005 Stiel	bestuur Stiel	2006,1	15
Jaarverslag 1996 Stiel	bestuur Stiel	1997,1	04
Jaarverslag 2004 Stiel	bestuur Stiel	2005,1	13
Jaarverslag 2002 Stiel	bestuur Stiel	2003,1	16
Jaarverslag 2001 Stiel	bestuur Stiel	2002,1-2	22
Kort nieuws uit de regio	bestuur Stiel	2002,1-2	20
Leiden laks over uniek Drukkerijmuseum	bestuur Stiel	2001,4	03
Stiel tegen sloop veiling Katwijk	bestuur Stiel	2001,3	17
Symposium over 'De kunst van het actievoeren'	bestuur Stiel	2000,3	26
Vrijwilligers gevraagd	bestuur Stiel	2003,1	20
De Podiumdag, een nieuw Leids evenement	Blommers, J.	2002,1-2	07
Leidse geschiedenis: een blijvende fascinatie	Boer, Dick E.H. de	2003,1	14
Foto's tonen eigentijdse visie op monumenten	Boom, Mattie	1997,1	08
Nieuw plan op komst voor de Meelfabriek	Broeck, Bas van den	2004,1	06
Bureaucraten met pleinvrees - Gastkolommen	Brussel, Ton van	1998,3	07
'Erudiete overpeinzingen' bij afscheid van archivaris Rudi van Maanen	Budel, Henk	2006,4	12
28.000 negatieven naar Gemeentearchief	Budel, Henk	1999,3-4	25
Afscheid: Theo Dijs, Daan Krantz, Ellen Smidt-Adank	Budel, Henk	1999,1	35
Amputatie en revalidatie	Budel, Henk	1999,3-4	03
Dageraad van de moderne kunst in fabrieksstad Leiden	Budel, Henk	1999,2	08
De nationale Industrieel-erfgoedprijs	Budel, Henk	1999,2	03
Dekenfabriek wordt Lakenhal	Budel, Henk	1999,3-4	04
Etiket van fabriek Dros & Comp. - Gravures	Budel, Henk	2001,3	09
Etiket voor dekens en duffels van Van Wensen - Gravures	Budel, Henk	2000,3	11
Fabriek en handelsmerk van Jan van Heukelom - Gravures	Budel, Henk	2001,1-2	13
Fabriek van J. Couvée senior & Zoon - Gravures	Budel, Henk	2001,4	09

titel

Fabrieksmerk van Jacob en Abraham Le Poole - Gravures	Budel, Henk	1999,3-4	05
Het Volksbadhuis: hergebruik van energie, honderd jaar geleden	Budel, Henk	1998,3	04
Het ontbeerde erfgoed	Budel, Henk	1998,2	03
http://www.stiel.nl	Budel, Henk	2000,1	15
J. Bronkhuyze & zoon - Gravures	Budel, Henk	2002,1-2	09
Kamerlingh Onnes Laboratorium	Budel, Henk	1998,1	04
Kwaliteit	Budel, Henk	1998,1	03
Lakenmerk van F. Van Lelyveld Ws.zoon & Co - Gravures	Budel, Henk	2000,1	14
Meelfabriek voorlopig rijksmonument	Budel, Henk	1999,3-4	31
Mooi niet slopen: kunstenaars portretteren wat mooi en lelijk tegelijk is	Budel, Henk	1999,1	16
Nieuw logo voor Stiel	Budel, Henk	1997,3	03
Nuts	Budel, Henk	1997,4	03
Onmogelijk?	Budel, Henk	1998,3	03
Proficiat, dr Rudi van Maanen	Budel, Henk	2000,3	20
Respect en waardering	Budel, Henk	1999,1	03
Singellopers beloond met de Meelfabriek-medaille	Budel, Henk	1998,2	14
Staatssecretaris Van der Ploeg: Meelfabriek Rijksmonument	Budel, Henk	2000,3	03
Stiel staat pal voor Peperbus	Budel, Henk	1998,2	21
Stiel prijst Lakenhal met Gietijzeren Kandelaar	Budel, Henk	2000,1	17
Stiel doet beroep op WOB inzake Meelfabriek	Budel, Henk	1998,1	20
Straatnamen herinneren aan verdwenen HCG	Budel, Henk	1999,1	38
Vooruit net niet gesloopt; redding laatste Leidse broodfabriek	Budel, Henk	1999,3-4	21
Wandeling langs de 'top twintig'	Budel, Henk	1998,1	15
Derde deel waardevolle bollenschuren in vier jaar verdwenen	Bultink, Marca	2003,1	13
'Zorglijst' voor jongste monumenten in Hillegom	Burgers, Wibo	1997,1	08
Appartementen in monumentale bollenschuur Sassenheim	Burgers, Wibo	2000,3	15
Behoud gedeelte van Leids Slachthuiscomplex actueel - Monument	Burgers, Wibo	2001,4	14
Bezwaar Kaasmerk afgewezen	Burgers, Wibo	2002,1-2	22
Bollenschuren met de glans van cultureel erfgoed	Burgers, Wibo	1998,3	17
Broodfabriek hoort op de lijst - Monument	Burgers, Wibo	2000,1	08
Centrum voor industrieel erfgoed in historische scheepswerf 't Kromhout	Burgers, Wibo	2000,2	06
Clos en Leembruggen: Leidse textielhistorie aan Maresingel - Monument	Burgers, Wibo	1998,3	16
Commandobunker in Rijswijk: erfgoed van de Koude Oorlog	Burgers, Wibo	2005,3	12
Concrete resultaten van Bollenproject schraal	Burgers, Wibo	2005,1	08
Dakpannenfabriek met ondergang bedreigd	Burgers, Wibo	1998,3	18
De watertanks van New York	Burgers, Wibo	2003,1	21
Een vergeten station	Burgers, Wibo	2004,3	03
Enka-fabriekscomplex in Ede: vernieuwende aanpak van monumentenzorg	Burgers, Wibo	2004,3	09
Er blijft weinig over van erfgoed van Suikerunie - Opmerkelijk Erfgoed	Burgers, Wibo	2006,1	16
Erfgoed op internet	Burgers, Wibo	2004,1	16
Fabrieksschoorsteen op monumentenlijst	Burgers, Wibo	1998,3	20
Fabrieksschoorsteen als cultuurgoed	Burgers, Wibo	2006,1	10
Foto-expositie eindigt in Provinciehuis	Burgers, Wibo	1997,1	08
Gemaal Cruquius: industrieel monument van het eerste uur - Monument	Burgers, Wibo	2003,3	08
Gemalen onderschat als monument - Monument	Burgers, Wibo	2003,1	03
Hans Vollaard nieuwe voorzitter Stiel	Burgers, Wibo	2005,2	04
Heiko Tjalsma verlaat bestuur: terugblik op zijn jaren met Stiel	Burgers, Wibo	2003,4	07
Het Kaasmerk op monumentenlijst	Burgers, Wibo	2001,3	17
Iconen van Bollenstreek in gevaar	Burgers, Wibo	2002,3-4	15
Industrieel erfgoed op internet	Burgers, Wibo	2003,3	10
Industrieel erfgoed op internet	Burgers, Wibo	2003,4	10
Jaarverslag 1998 Taakgroep Selectie Stiel	Burgers, Wibo	1999,1	35
Jaarverslag 1997 Taakgroep Selectie	Burgers, Wibo	1998,1	21

titel	auteur(s)	nummer	blz.
Jaarverslag Monumentencommissie 2002: op de bres voor schoorstenen	Burgers, Wibo	2003,2	06
Kaasmerk-fabriek: positief advies	Burgers, Wibo	2001,1-2	24
Katwijker kalkoven: de laatste in Zuid-Holland - Monument	Burgers, Wibo	1999,2	17
Klipper-aak 'Vagebond' wellicht naar Leiden	Burgers, Wibo	2000,3	19
Kromhout: nieuw centrum voor industrieel erfgoed	Burgers, Wibo	2000,3	25
Laatste Leidse bollenschuur behouden	Burgers, Wibo	2006,3	03
Langs oude postkantoren - Monument	Burgers, Wibo	2000,3	08
Leiden telt 2089 monumenten	Burgers, Wibo	2001,3	18
Leidse watertoren: kans op nieuw leven	Burgers, Wibo	2006,4	09
Leidse meelsilo van 1955: bijzondere ontwikkeling	Burgers, Wibo	2000,3	04
Leidse watertoren: toekomst onzeker	Burgers, Wibo	2006,2	03
Meelfabriek Leiderdorp moet monument worden	Burgers, Wibo	2003,1	18
Meelfabriek ontbeert Kanjersubsidie	Burgers, Wibo	2006,3	06
Monumentencommissie: 'Vooruit' op monumentenlijst	Burgers, Wibo	1997,4	03
Museum voor Energietechniek in Amsterdam	Burgers, Wibo	1998,1	17
Nieuwe Rijksmonumenten van bedrijf en techniek in Leiden - Monument	Burgers, Wibo	2000,2	12
Nutshistorisch museum komt er dit jaar niet	Burgers, Wibo	1997,1	11
Onderdak gezocht voor tableau van Eppo Doeve - Monument	Burgers, Wibo	2004,1	12
Op weg naar een Hoogovens-museum - Opmerkelijk Erfgoed	Burgers, Wibo	2006,4	10
Paardenslachthal begint nieuw leven	Burgers, Wibo	2005,2	05
Pand Haarlemmerstraat 54 laat werkstuk W.C. Mulder	Burgers, Wibo	1997,2	13
Peter Nijhof voor gezelschap 'Vrienden': Meelfabriek is monument van nationale betekenis	Burgers, Wibo	1997,2	17
Plaats bedrijfsgebouwen Middelstegracht op monumentenlijst	Burgers, Wibo	2002,3-4	21
Plan voor wonen en werken in de Leidse Meelfabriek	Burgers, Wibo	1997,2	19
Reclameboek bedrijfsleven voor Indië - Uit oude boeken	Burgers, Wibo	2003,3	13
Reeks panden vrijwel zeker op monumentenlijst	Burgers, Wibo	2000,2	17
Reeks aanvragen Stiel gehonoreerd	Burgers, Wibo	1998,2	20
Register bollenschuren op komst	Burgers, Wibo	1999,1	17
Schuivenhuisje toe aan restauratie - Opmerkelijk Erfgoed	Burgers, Wibo	2005,2	11
Silo's: kathedralen van het platteland - Boekbespreking	Burgers, Wibo	2004,4	07
Staatssecretaris Rick van der Ploeg: "Meer draagvlak voor industrieel erfgoed"	Burgers, Wibo	2002,1-2	03
Station Markelo: onzekere toekomst - Opmerkelijk Erfgoed	Burgers, Wibo	2005,1	11
Stichting wil behoud oude fabriekspijpen	Burgers, Wibo	1997,4	14
Stiel prijs voor de derde keer uitgereikt: Peter Nijhof	Burgers, Wibo	2006,3	05
Stoomvaartmaatschappij De Volharding: Langs schone waterwegen naar Amsterdam en Gouda	Burgers, Wibo	1998,2	18
Strijd ontbrand over monumentenstatus fabriek Het Kaasmerk	Burgers, Wibo	2000,2	15
Taakgroep scoort bij Monumentencommissie	Burgers, Wibo	1999,3-4	030
Taakgroep Selectie aan het werk 'buiten de singels'	Burgers, Wibo	1997,1	06
Terugblik op het stadsgas - Monument	Burgers, Wibo	2002,1-2	14
Valkenburg: onvoldoende waardevol voor monumentenstatus	Burgers, Wibo	2001,1-2	10
Van Nelle-filiaal in 1976 gesloopt: dertig jaar gat in de Aalmarkt	Burgers, Wibo	2006,2	04
Vondsten in Leiderdorp - Monument	Burgers, Wibo	1999,3-4	14
Vuurtorens populair erfgoed - Monument	Burgers, Wibo	2001,3	12
Wandel- en fietsroute langs industrieel erfgoed in gebruik	Burgers, Wibo	1999,1	36
Watertoren gaat onzekere toekomst tegemoet - Monument	Burgers, Wibo	1999,1	18
Wees zuinig op de bollenschuren - Bollenstreek ontdekt eigen erfgoed	Burgers, Wibo	1997,4	10
Wonen en werken met het Droste-gevoel - Opmerkelijk Erfgoed	Burgers, Wibo	2005,3	08
Vastgelegd opdat het nog ver gaat - Gastkolommen	Cannegieter, mr P	1997,1	07
Vaarwel collegezaal, verwacht een andere heer - Gastkolommen	Casimir, prof. dr H.B.G.	1998,1	07
HCG 85 jaar: nieuw licht op de eerste jaren van een Leidse metaalreus	Fokker, Nico	2000,1	09
Ooit leren we het - Gastkolommen	Geertsema, Alexander C.	1997,2	07

titel	auteur(s)	nummer	blz.
Laboratoriumarchitectuur van Leidse universiteit	Geneste, David	2004,2	13
Van cité médicale naar wetenschapspolder: Leidse laboratoriumgebouwen in de 20 ^{ste} eeuw	Geneste, David	2005,1	14
Leidse laboratoriumgebouwen rond 1900: werkplaatsen van de neo-gotiek	Geneste, David	2004,4	12
Van "monstrum horribili visu" naar "oud-Hollandsche" stijl	Geneste, David	2004,3	11
Cultureel Platform	Gijsman, Joop	2000,1	18
De Dichterswijk weer in oorspronkelijke staat?	Gijsman, Joop	2001,1-2	12
Elisabeth Ziekenhuis: slopen of hergebruiken?	Gijsman, Joop	2001,1-2	26
Enthousiaste mensen hebben we nodig - restauratie van reclamemuurschilderingen	Gijsman, Joop	2000,3	14
Feest voor Stichting Levend ambacht Leiden	Gijsman, Joop J.	1997,2	05
Haags industrieel erfgoed	Gijsman, Joop	2003,4	13
Het Noordmanterrein	Gijsman, Joop	2003,2	10
Hoofdgebouw Zeehospitium behouden	Gijsman, Joop	2003,3	12
In memoriam Henk Jesse	Gijsman, Joop	2001,1-2	22
Jaarvergadering FIEN in Leiden	Gijsman, Joop J.	1997,4	13
Jaarverslag Stichting Levend Ambacht Leiden (Stal)	Gijsman, Joop	1998,1	20
Jaarverslag 1997 Stiel	Gijsman, Joop	1998,1	18
Jaarverslag 1998 Stiel	Gijsman, Joop	1999,1	32
Monumentenbeheercommissie heet nu ARK	Gijsman, Joop	2001,4	16
Open Monumentendagen 1998	Gijsman, Joop	1998,1	20
Stal wil meer ambachten in Rembrandtkwartier	Gijsman, Joop J.	1997,4	13
Stiel: Noordmanterrein niet volbouwen	Gijsman, Joop	2002,1-2	22
Stielzaken uit Leiden en de regio	Gijsman, Joop	2001,4	21
Meelfabriek zaak van alle Leidenaren - Gastkolommen	Goekoop, mr C.H.	1997,3	07
Verto: oud-bestuurder boos	Gudde, drs. G.	1999,3-4	20
Gastkolommen	Heruer, Rens	1999,1	07
Jaarverslag inventarisatiegroep Stiel-archief	Hoogzaad, Ursula	1999,1	34
Gezocht: 'Adolfsfilms' van Zuid-Hollandse plaatsen	Houwen, Pauline van der	2002,1-2	12
Jan van Heukelom (1758-1835)	Jong, E.H. de	1998,1	12
Hydraulische smeedhamer trilt serviezen de kast (nog niet) uit	Joustra, Herman	2000,2	13
Leiden, steenrijk of straatarm? - Gastkolommen	Koppenaar, Thea	1997,4	07
De muze over bedrijf en techniek	Korevaart, Korrie	1999,3-4	18
De dekens van Zaalberg: tevreden klanten - De Muze	Korevaart, Korrie	2002,3-4	12
De mijnbouw: koolstof als bron van inspiratie - De Muze	Korevaart, Korrie	2002,1-2	10
De Wereldtentoonstelling van 1851: Nederlands debacle - De Muze	Korevaart, Korrie	2003,1	05
De aanblik van de eerste stoomtrein - De Muze	Korevaart, Korrie	2000,3	12
De muze over bedrijf en techniek	Korevaart, Korrie	2000,1	12
De muze over bedrijf en techniek	Korevaart, K.	1999,2	27
De strijd tegen het water: de drooglegging van de Haarlemmermeer - De Muze	Korevaart, Korrie	2001,3	14
Poëzie in bedrijfsreclame: de gebroeders Boot - De Muze	Korevaart, Korrie	2003,3	05
Van vrolijke blekersmeisjes - De Muze	Korevaart, Korrie	2004,1	09
Vooruitgang: discussies over voor- en nadelen - De Muze	Korevaart, Korrie	2001,1-2	14
Willem Marten Westerman en het lot der 18e-eeuwse spinners - De Muze	Korevaart, Korrie	2000,2	08
Leidse uitgever A.W. Sijthoff verdient een betere biografie	Koster, M.J.A. de	1998,3	12
Meelfabriek De Sleutels: herbestemmen of slopen?	Kowalczyk, Tom	1997,2	18
IJsfabriek Voortman: met het volk vergroeid	Kroef, Marja	2001,4	17
Stiel kan groener - Gastkolommen	Laurier, Jan	1999,3-4	07
Stiel tien jaar tussen markt en idealisme: een terugblik	Metselaar, Koos	1997,3	04
Worstelen met industrieel erfgoed in spe - Gastkolommen	Moerman, Ingrid	1999,2	07
Leids fabrikaat in het kwadraat - Boekbespreking	Moes, Jaap	1999,3-4	15
Index onderwerpen Stielz 1990,1 - 1997,2 (waarin opgenomen index Wielz 1988 - 1990)	Mugge, Fred	1997,3	11
Index auteurs Wielz, Stielz 1988	Mugge, Fred	1997,3	22

titel	auteur(s)	nummer	blz.
Bloembollenschuren in Wassenaar: "Over drie jaar is er geen bol meer in Wassenaar"	Noordhoff-Boas, Loes	2001,1-2	11
Ginus begeistert door Nieuw Werklust	Nusteling, Ginus	1999,2	26
Leiden Ambachtsstad? Gemeente, doe eens wat!	Nusteling, Ginus, en Fred Sengers	2000,2	10
Nieuw Werklust: hoe het verder gaat	Nusteling, Ginus	1999,3-4	06
Nieuw Werklust: het verhaal gaat verder	Nusteling, Ginus	2000,1	07
In geuren en kleuren - de geschiedenis van Sanders	Otgaar, Peter	2001,4	12
Tien jaar Dirk van Eck	Otgaar, Peter	1998,2	15
De Leidse meubelmakersvereniging 'Welvaart zij ons doel'	Peer, Harry	2000,3	17
Compromisloze Dudok-sculptuur op kop van Witte Singel	Peil, Raymond	1999,2	15
Kamerlingh Onnes: mag het ietsje minder zijn?	Peil, Raymond	1999,1	30
Leiden mist kans op een eigen 'Westergastheater'	Peil, Raymond	1998,3	14
Meelfabriek wacht op verbeelding aan de macht	Peil, Raymond	1999,1	04
Onooglijke 'Rembrandt' legt het loodje	Peil, Raymond	1999,2	13
Prijs en lof voor Stiel	Peil, Raymond	1999,2	04
Slachthuis heeft monumentale waarde	Peil, Raymond	1999,1	28
Verleden tweede boekenstad van Holland herleeft in Drukkerijmuseum	Peil, Raymond	1999,3-4	12
Verto verdween door internationale concurrentie en wanbeleid	Peil, Raymond	1998,2	04
We gaan de Meelfabriek niet onthoofden	Peil, Raymond	1999,2	20
Elmi zat ook op de Nieuwe Rijn - Lezers schrijven	Ravensbergen, Nico	2001,4	20
Ook Leidse drumband in Slachthuis	Ravensbergen, Nico	2000,2	18
'De 3 Eenen' en duizend soorten behang	Rohlof, Michiel	2006,3	11
44 jaar reilen en zeilen bij Brussé	Rohlof, Michiel	2004,1	14
Afscheid van slagerij en delicatessenzaak De Roode	Rohlof, Michiel	2006,2	08
De Leidse doe-het-zelf: maatwerk in de stad	Rohlof, Michiel	2005,3	10
Draaiorgels in Leiden: door weer en wind	Rohlof, Michiel	2005,1	06
Henk de Boer: hart voor de Meelfabriek	Rohlof, Michiel	2003,4	03
Leerhandel Colla: vier generaties leer in Leiden	Rohlof, Michiel	2005,4	11
Slijperij Vlijm: ruim 80 jaar een bekende naam in Leiden	Rohlof, Michiel	2004,4	05
Een Leidse Penelope: etiket van balen stof handelshuis Albertus van Poot - Gravures	Schaeps, J.	2000,2	07
Behoud Meelfabriek stap dichterbij	Sengers, Fred	2001,1-2	06
Diastatische Producten bedreigd	Sengers, Fred	2002,3-4	11
Eindelijk vaart achter uitbreiding Lakenhal	Sengers, Fred	2002,1-2	21
FIEN-symposium in teken revitalisering bedrijfsterreinen	Sengers, Fred	2000,2	16
Koop eens een fabriek	Sengers, Fred	2001,1-2	07
Leidse raad tegen rijksmonumentenstatus Meelfabriek	Sengers, Fred	2000,1	13
Meelfabriek op Rijksmonumentenlijst	Sengers, Fred	2000,3	24
Meelfabriek verloedert door nalatigheid eigenaren	Sengers, Fred	2000,2	06
Meelfabriek: vol verwachting klopt ons hart	Sengers, Fred	2001,4	22
Opnieuw: de toekomst van Nieuw Werklust	Sengers, Fred	2003,1	20
TNO-gebouw: intrigerend monument-in-spe	Sengers, Fred	2004,4	03
Leidse lesbrieft drukgeschiedenis	Suèr, Susan	2006,3	09
Geen kaalslag op het Slachthuisterrein	Swieten, P.M.J. van	2002,1-2	17
Garagebedrijf uit jaren dertig beschermwaardig	Taakgroep Selectie	1998,3	20
Kaasmerk-fabriek: industrieel monument van formaat	Taakgroep Selectie	1999,1	31
Kijfgracht 11 bijzonder pakhuisje	Taakgroep Selectie	1997,2	12
Stiel op de bres voor Leidse monumenten	Taakgroep Selectie	1999,2	29
Trafohuisje aan Jan van Houtkade behouden	Taakgroep Selectie	1997,2	04
Voormalig Van Gend en Loosgebouw waardevol monument	Taakgroep Selectie	1997,4	09
Watersgasfabriek hoort op monumentenlijst	Taakgroep Selectie	1997,2	15
Wolpakhuis met grote herinneringswaarde	Taakgroep Selectie	1997,1	03
Ambachtsschool houdt oude glorie in nieuwe functie	Telkamp, Gerard J.	2006,1	03
Een snoepwinkel op de hoek: Steenstraat 6 onder de loep	Telkamp, Gerard J.	2006,4	03

titel	auteur(s)	nummer	blz.
Eeuwfeest laatste Leidse bollenschuur loopt gevaar	Telkamp, Gerard J.	2005,4	05
Gouden regels en gebouwd erfgoed	Telkamp, Gerard J.	2006,3	13
Heemschut - Bladprofiel	Telkamp, Gerard J.	2006,3	15
In memoriam bedrijfspand Dingjan	Telkamp, Gerard J.	2005,1	03
Kampong Makassar in Oegstgeest en Leiden	Telkamp, Gerard J.	2005,2	07
Leidse Sterrenwacht toe aan vernieuwing	Telkamp, Gerard J.	2004,2	03
Ook met erfgoed buiten de singels zorgvuldig omgaan	Telkamp, Gerard J.	2005,4	12
Toeren in Torun: Leidse historici in Poolse zusterstad	Telkamp, Gerard J.	2006,4	13
Wonen en werken op het Noordmanterrein: de directeurswoning	Telkamp, Gerard J.	2004,1	03
Reliëf van Eppo Doeve gered	Terwen, Piet	2004,3	06
De sociale geschiedenis van het Leidse wevershuisje - Boekbespreking	Tjalsma, Heiko	2001,4	11
Door de wol geverfd - boekbespreking	Tjalsma, Heiko	1999,1	26
Henk Budel: voorzitter van Stiel, 1987-2000	Tjalsma, Heiko	2000,1	16
Proefschrift Rudi van Maanen ontsluit het Leidse Gemeentearchief tot 1929 - Boekbespreking	Tjalsma, Heiko	2001,1-2	17
Prof. Dr H. de Vries 1931-1999	Tjalsma, Heiko	1999,3-4	24
Rudi van Maanen, de nieuwe hoogleraar Leidse stadsgeschiedenis	Tjalsma, Heiko	2003,2	08
Stakingen in Nederland, 1830-1995 - Boekbespreking	Velden, Sjaak van der	2000,3	21
Herbouw Van Nelle niet aan de orde	Verbeek, Reinier	1997,4	08
Gemeentelijk Slachthuis aan de Pasteurstraat voorgoed gesloten	Verburgh, Sophie	2000,1	05
Leidse slachter stopt na 47 jaar	Verburgh, Sophie, en E.J. Weterings	2000,1	04
Een wandeling langs sporen van de industriële revolutie - Boekbespreking	Vlist, Ed van der	1999,1	23
Tiende jaarboek Dirk van Eck-stichting - Boekbespreking	Vlist, Ed van der	1999,2	28
"Met of zonder?" Een halve eeuw De Drie Vissers	Weterings, Eric Jan	2002,1-2	04
'Herbouw' Rembrandthuis afgeblazen	Weterings, Eric Jan	2002,3-4	20
'Vastgelegd voor het vergaat' brengt regio in beweging	Weterings, Eric Jan	1997,1	08
'Voorwaardelijk Goedgekeurd'	Weterings, Eric Jan	2000,1	06
Accountantskantoor De Tombe	Weterings, Eric Jan	1999,3-4	08
Bescherming Scheltema gevraagd	Weterings, Eric Jan	1997,4	09
Bibberen op het Steenschuur: Heike Kamerlingh Onnes, doctor Diepvries	Weterings, Eric Jan	2000,2	14
Bierbrouwerij onder Hartbrugkerk	Weterings, Eric Jan	2002,1-2	18
Brede discussie biedt nieuwe hoop voor Meelfabriek	Weterings, Eric Jan	1998,2	19
Budel breekt bij lustrum lans voor straatmeubilair	Weterings, Eric Jan	1997,4	12
Christiaan van der Nat: meer dan vijftig jaar vuurwerkmaker	Weterings, Eric Jan	2001,4	04
D.E. Krantz: twintig jaar strijder tegen sloopgrage overheden	Weterings, Eric Jan	1999,1	20
De Grof een kwart eeuw geleden bezet	Weterings, Eric Jan	2003,2	03
Elmi: de laatste textielfabriek weg uit Leiden	Weterings, Eric Jan	2001,3	03
Erfgoed op de digitale snelweg: geluiden uit het verleden	Weterings, Eric Jan	2002,3-4	08
Erfgoed op de digitale snelweg	Weterings, Eric Jan	2002,1-2	16
Geschiedenis Leidse meubelmakers beschreven - Boekbespreking	Weterings, Eric Jan	2002,1-2	08
Glazeniersbedrijf Dullaart verlaat Leiden na 70 jaar	Weterings, Eric Jan	1997,4	04
Graanmaalders gelukkig gesloopt	Weterings, Eric Jan	2001,1-2	16
HCG, het laatste grote Leidse metaalbedrijf	Weterings, Eric Jan	1998,2	10
HCW aan het einde van de Eerste Wereldoorlog: een blik in de archieven	Weterings, Eric Jan	2001,3	07
Herdenkingsjaar Heijenbrock	Weterings, Eric Jan	1998,1	16
Industrieel erfgoed op de digitale snelweg	Weterings, Eric Jan	2001,4	08
Industrieel erfgoed op postzegels	Weterings, Eric Jan	2002,3-4	10
Industrieschilder Heijenbrock afwezig in Jaar van het Industrieel Erfgoed	Weterings, Eric Jan	1997,1	12
Internationale belangstelling voor Leidse merkloden	Weterings, Eric Jan	1999,1	37
Internet: ome's, antiquariaten en struisvogels	Weterings, Eric Jan	2003,2	05
Internet biedt nieuwe bron voor onderzoek naar ondernemers	Weterings, Eric Jan	2002,3-4	09
J.W. Heringa, Leids textielfabrikant	Weterings, Eric Jan	1999,1	08

titel

Jaarboek Dirk van Eck-stichting 2001	Weterings, Eric Jan	2002,3-4	07
Jaarboek Dirk van Eck-stichting	Weterings, Eric Jan	2000,3	15
Jan Helvensteyn: veertig jaar Kon. Sanders	Weterings, Eric Jan	2003,2	13
Jong erfgoed herrijst uit de as	Weterings, Eric Jan	2000,1	03
Kalendarium tien jaar Stiel	Weterings, Eric Jan	1997,3	08
Kleiwarenfabriek Nieuw Werklust op rijksmonumentenlijst	Weterings, Eric Jan	2000,3	10
Kort nieuws uit de regio	Weterings, Eric Jan	2002,3-4	16
Kort nieuws uit Leiden en de regio	Weterings, Eric Jan	2003,2	10
Kort nieuws uit Leiden en de regio	Weterings, Eric Jan	2003,1	09
Leids Fabrikaat deel 2	Weterings, Eric Jan	1997,2	11
Loodjescollectie Stiel uitgebreid	Weterings, Eric Jan	1999,2	30
Lustrumprogramma tien jaar Stiel	Weterings, Eric Jan en Joop J. Gijsman	1997,1	14
Machinefabriek Drakenburgh	Weterings, Eric Jan	2000,3	05
Matrassenhuis na 73 jaar verleden tijd - laatste Leidse beddenmaker sluit zijn deuren	Weterings, Eric Jan	1997,2	08
Meelfabriek: de stand van zaken	Weterings, Eric Jan	1998,3	08
Mega-diashow	Weterings, Eric Jan	1997,1	10
Melkfabriek Wassenaar nog dit jaar dicht	Weterings, Eric Jan	1999,2	25
Meneba dreigt met kort geding om Open Dag	Weterings, Eric Jan	1997,2	17
Tien jaar Stiel: rokende schoorstenen, stampende machines, mompelend publiek	Weterings, Eric Jan	1997,2	03
Nico Ravensbergen bij Krantz 'door de wol geverfd'	Weterings, Eric Jan	1999,1	24
Oorverdovende stilte rond Meelfabriek	Weterings, Eric Jan	1997,4	08
Paul Kop verlaat redactie Stielz	Weterings, Eric Jan	1997,1	13
Pel-historie aangevuld	Weterings, Eric Jan	1999,2	16
Philips opent Smit Röntgen-archief	Weterings, Eric Jan	2000,1	18
Plannen Aalmarktgebied in volgende fase	Weterings, Eric Jan	2000,3	20
Riedel kon geen kant meer op in Leiden	Weterings, Eric Jan	2001,1-2	04
Sanders vertrekt (weer) uit Leiden	Weterings, Eric Jan	2002,3-4	14
Sanders 150 jaar	Weterings, Eric Jan	2001,1-2	23
Sijthoff begon niet als arme sloeber	Weterings, Eric Jan	1998,1	08
Smit-Röntgen: het eerste Leidse 'high-tech' bedrijf	Weterings, Eric Jan	2000,2	03
Stabien en Boei nieuwe monumentenzorgers	Weterings, Eric Jan	1997,4	13
Stiel geprezen op internet	Weterings, Eric Jan	2004,3	07
Stiel krijgt NEM-archivalia	Weterings, Eric Jan	2000,2	16
Stiel en internet	Weterings, Eric Jan	2001,3	08
Stiel krijgt Smit Röntgen-archivalia	Weterings, Eric Jan	1999,3-4	30
Straatnamen herinneren aan HCG-verleden	Weterings, Eric Jan	1999,3-4	29
Toekomst Kamerlingh Onnes ongewis	Weterings, Eric Jan	1997,2	11
Torentje Van Wijk bedreigd?	Weterings, Eric Jan	2002,3-4	22
Van feodale pijprokers tot linkse activisten: Leiden op internet	Weterings, Eric Jan	2003,1	08
Verto eindelijk op weg naar de geschiedenisboekjes	Weterings, Eric Jan	2000,1	03
Vertrek Rotogravure was een schok voor Leiden	Weterings, Eric Jan	2002,3-4	04
Vijftien jaar Stielz: Henk Budel blikt terug	Weterings, Eric Jan	2003,1	11
Vijftig jaar Industrie Leiden Holland - Boekbespreking	Weterings, Eric Jan	2001,3	10
Van middeleeuwse armenzorg tot seculiere sociale voorziening - Boekbespreking	Weterings, Eric Jan	2001,4	07
Vroege industrie bij Alexander Verhuell - De Muze	Weterings, Eric Jan	2001,4	10
Vuurwerkfabriek Van der Nat sluit zijn deuren	Weterings, Eric Jan	2003,1	14
Vuurwerkfabriek Kat weg uit Leiden	Weterings, Eric Jan	2000,3	16
Waarheen met de steen?	Weterings, Eric Jan	1998,2	22
Wagenmakerij weer open voor publiek	Weterings, Eric Jan	1999,3-4	04
Zaalberg: een typisch Leids bedrijf	Weterings, Eric Jan	1998,2	16
Stiel-collectie geïnventariseerd	Winkler, Guido	1997,2	16
Geschiedenis Verlo van vastleggen - Gastkolommen	Zonneville, mr M.	1998,2	09

SAMENSTELLING: JAN WILLEM WESSELDIJK

INDEX BEDRIJFSPANDEN STIELZ SEPTEMBER 1997 - JANUARI 2007

Index op de (adressen van de) bedrijfspanden waarover in *Stielz* is gepubliceerd tussen september 1997 en januari 2007. De nummers van *Stielz* zijn aangeduid met de laatste twee cijfers van het jaartal en de aflevering, gescheiden door een komma. Bij voorbeeld: 01,3 betekent het derde nummer van de jaargang 2001. De meest recente artikelen zijn het eerst vermeld. In het jubileumnummer van *Stielz* van september 1997 is een dergelijke index en een index van de auteurs van *Wielz/Stielz* van de periode 1988-1997 opgenomen..

Adres/bedrijfspand	plaats	nummer(s)			
Aalmarkt (stadsvernieuwingsplan)	Leiden	00,3			
Aalmarkt 17 (Van Nelle-filiaal)	Leiden	06,2	99,2	97,4	
Ambachtsschool Haagweg	Leiden	06,1			
Barakken Mientlaan	Valkenburg	06,4	06,2	03,3	01,1
BB-commandobunker Overvoorde	Rijswijk	05,3			
Binnensluis (gemaal)	Katwijk	03,1			
Bollenschuren:					
Heereweg 30	Lisse	06,4			
Hoge Morsweg	Leiden	06,3	06,2	05,4	01,1
Pickéstraat 66	Noordwijk	05,4			
Teylingerlaan 70	Sassenheim	02,1	00,3		
Westeinde 52	N'wijkerhout	06,4			
Boskade 11 (boerderij)	Hoogmade	01,4			
Brandspuithuisje (Kruisstraat)	Leiden	02,3			
Breestraat (Rijnlandshuis)	Leiden	98,1			
Bronkhuyze & Zn (Hooigracht)	Leiden	02,1			
Centraal Station	Eindhoven	06,4			
Clos&Leembruggen (3e Binnenvestgracht)	Leiden	00,2	98,3		
Colla leerhandel (Korte Mare)	Leiden	05,4			
Couvée sr. & Zn (Oude Singel)	Leiden	01,4			
Cranenburgh&Heringa (Vliet)	Leiden	99,1			
Cruquius (gemaal)	Haarl'meer	03,3	01,3		
De 3 Eenen (Haarlemmerstraat 111)	Leiden	06,3			
De 3 Vissers (Haarlemmerstraat)	Leiden	02,1			
De Bakkerij (Oude Rijn)	Leiden	01,4			
Derde Binnenvestgracht (Clos&Leembruggen)	Leiden	00,2	98,3		
Diastatische Producten (Rijndijk)	Leiden	02,3			
Dingjan wasserij (Hoge Rijndijk)	Leiden	05,4	05,1	04,4	
Doezastraat (Sijthoff)	Leiden	98,3	98,2	98,1	
Drakenburgh (Sumatrastraat)	Leiden	00,3			
Driftstraat (transformatorhuisje)	Leiden	00,2			
Droste Chocoladefabriek	Haarlem	05,3			
Drukkerijmuseum (Hoge Morsweg)	Leiden	99,3			
Dwarsbolwerkstraat (Gijsman)	Leiden	00,3			
Einsteinweg (Infotheek)	Leiden	00,1			
Elisabeth Ziekenhuis (Hooigracht)	Leiden	01,1			
Evertsenstraat 69 (Segaar ploterij)	Leiden	99,2			
Formosastraat (transformatorhuisje)	Leiden	00,2			
Galgewater (Rotogravure)	Leiden	02,3			
Garenmarkt (J. & A. Le Poole)	Leiden	99,3			
Garenmarkt (Vredesmonument)	Leiden	99,1			
Gasfabriek (Maresingel)	Leiden	02,1			
Grofsmederij (Zuidsingel)	Leiden	03,2	98,2		
Grote Havenbrug (Haven)	Leiden	04,2			
Haagweg 4 (Ambachtsschool)	Leiden	06,1			

Adres/bedrijfspand	plaats	nummer(s)							
Haagweg (Noordman)	Leiden	06,1	05,3	05,1	03,2	03,1	02,1		
Haarlemmerstraat 111 (De 3 Eenen)	Leiden	06,3							
Haarlemmerstraat 230	Leiden	03,1							
Haarlemmerstraat (De 3 Vissers)	Leiden	02,1							
Haarlemmerstraat (Witte Hart)	Leiden	02,3	02,1						
Haven (Grote Havenbrug)	Leiden	04,2							
Haven (De Volharding)	Leiden	98,2							
HCW/NEM (Vrijheidslaan)	Leiden	00,1	99,3	99,1	98,2	98,1			
Heesterboom, De (Haagweg)	Leiden	05,4							
Herensingel (station)	Leiden	04,3							
Hoge Morsweg (drukkerijmuseum)	Leiden	99,3							
Hoge Morsweg (bollenschuur)	Leiden	06,4	06,2	05,4	01,1				
Hoge Rijndijk (Dingjan wasserij)	Leiden	05,4	05,1	04,4					
Hoge Rijndijk 58 (Smit Röntgen)	Leiden	00,2	00,1	99,3					
Hoge Rijndijk (Watertoren)	Leiden	06,4	06,2	01,4	00,2	99,1	97,4		
Hogewoerd (Van Wijk)	Leiden	06,4	06,1	03,3	02,3				
Hoogovens (bedrijfsmuseum)	IJmuiden	06,4							
Hooigracht (Elisabeth Ziekenhuis)	Leiden	01,1							
Hooigracht (J. Bronkhuyze)	Leiden	02,1							
Houtlaan (transformatorhuisje)	Leiden	00,2							
Kaasmerk (Roomburgerweg)	Leiden	02,1	01,3	01,1	00,2	99,1			
Kalkoven (Parsstraat)	Katwijk	99,2							
Kamerlingh Onneslab. (Steensch.)	Leiden	00,2	99,1	98,2	98,1				
Kampong Makassar (Morsweg)	Leiden	05,2							
Kanaalstraat 44 (Juliana)	Lisse	06,3	06,1						
Keukenhofmolen	Lisse	03,3							
Kikkermolen (Oegstgeesterweg)	Leiden	02,3							
Korevaarstraat (Ceres/Vooruit)	Leiden	00,3	99,3	97,4					
Korte Mare (Colla)	Leiden	05,4							
Korte Mare 2 (Dullaart)	Leiden	04,4							
Krantz & Zoon, J.J. (Oude Singel)	Leiden	99,1							
Kruisstraat (brandspuithuisje)	Leiden	02,3							
Kwaakbrug	Oegstgeest	05,2							
Lammermarkt 46 (v/h P en J. Poot)	Leiden	00,2	98,2						
Leidsch Dagblad (Witte Singel)	Leiden	99,2							
Levendaal (Sanders)	Leiden	01,4							
Lange Mare (Doe-het-zelf)	Leiden	05,3							
Maredijk 34a (Van Werkhoven)	Leiden	98,3							
Maredijk 161 (villa W.C. Mulder)	Leiden	04,4	04,2						
Maresingel (Gasfabriek)	Leiden	02,1	00,2						
Maresingel (gieterij Schretlen)	Leiden	03,2	98,2						
Maresingel (Paardenslachthal)	Leiden	05,2							
Marktsteeg (Scheltema)	Leiden	02,3	02,1	01,4	99,3	97,4			
Meelfabriek De Sleutels (Oosterkerkstraat)	Leiden	06,4	06,3	06,2	06,1	05,1	04,1	03,4	03,2
		02,3	01,4	01,1	00,3	00,2	00,1	99,3	99,2
		99,1	98,3	98,2	97,4	97,3			
Meelfabriek Zijlstream	Leiderdorp	03,1							
Middelstegracht 143 (wevershuis)	Leiden	05,3	01,4						
Middelstegracht (Tieleman&Dros)	Leiden	03,2	02,3						
Morsweg (Gebr. Pel)	Leiden	99,2							
Morsweg (Kampong Makassar)	Leiden	05,2							
Nieuw Werklust	Hazerswoude	06,2	06,1	03,3	03,2	03,1	01,1	00,3	00,1
		99,3	99,2	98,3					

Adres/bedrijfspand	plaats	nummer(s)							
Nieuwe Rijn (Zuidhollandse Bierbrouwerij)	Leiden	99,1							
Noordman (Haagweg)	Leiden	06,1	05,3	05,1	03,2	03,1	02,1		
NS-station	Markelo	05,1							
Oegstgeesterweg (Kikkermolen)	Leiden	02,3							
Oosterkerkstraat (Meelfabriek De Sleutels)	Leiden	06,4	06,3	06,2	06,1	05,1	04,1	03,4	03,2
		02,3	01,4	01,1	00,3	00,2	00,1	99,3	99,2
		98,3	98,2	97,4	97,3	99,1			
Oude Rijn (De Bakkerij)	Leiden	01,4							
Oude Singel (Couvée sr. & Zn)	Leiden	01,4							
Oude Singel (J.J. Krantz & zoon)	Leiden	99,1							
Oude Singel 102 (Volksbadhuis)	Leiden	98,3							
Oude Varkenmarkt 4 (smederij)	Leiden	05,3	00,2						
Oude Varkenmarkt (wagenmakerij)	Leiden	99,3							
Paardenslachthal (Maresingel)	Leiden	05,2							
Pasteurstraat (Slachthuis)	Leiden	03,1	02,3	02,1	01,4	00,1	99,1		
Peperbus	Leiden	06,2	03,3	01,4	01,1	00,3	98,2		
Pickéstraat 66 (bollenschuur)	Noordwijk	05,4							
Poldermolen 'Hoop doet Leven'	Voorhout	99,3							
Rembrandthuis (Weddesteeg)	Leiden	02,3							
Rembrandtstraat (Riedel)	Leiden	01,1							
Roomburgerweg (Kaasmerk)	Leiden	02,1	01,3	01,1	00,2	99,1			
Rotogravure (Galgewater)	Leiden	02,3							
Rijndijk (Diastatische Producten)	Leiden	02,3							
Rijnlandshuis (Breestraat)	Leiden	98,1							
Rijnsburgersingel (Van Gend & Loos)	Leiden	98,3	98,2	97,4					
Sanders (Levendaal)	Leiden	01,4	01,1						
Scheltema (Marktsteeg)	Leiden	02,3	02,1	01,4	99,3	97,4			
Schoorstenen:									
De Arend wasserij	Leiden	04,3	03,2	00,2	99,2	97,4			
Ginjaar kleiwarenfabriek	Leiderdorp	06,1							
Hoge Rijndijk 348	Leiden	03,2							
Nieuw Werklust	Hazerswoude	06,1							
Nuon, Langegracht	Leiden	06,1	03,4	03,2					
Rijnstroomstraat 2	Leiden	03,2							
Tijsterman, Haarlemmerstraat	Leiden	06,1	98,3						
Vliststraat	Leiden	03,2							
Schuivenhuisje	Denekamp	05,2							
Slachthuis (Pasteurstraat)	Leiden	03,1	02,3	02,1	01,4	00,1	99,1		
Segaar (ploterij; Evertsenstraat 69)	Leiden	99,2							
Smederij V.d. Geijn (Oude Varkenmarkt)	Leiden	05,3	00,2						
Smit Röntgen (Hoge Rijndijk)	Leiden	00,2	00,1	99,3					
Steenschuur (Kamerlingh Onneslaboratorium)	Leiden	00,2	99,1	98,2	98,1				
Steenstraat 6 (C. Jamin)	Leiden	06,4							
Suikerunie-fabriek	Puttershoek	06,1							
Sumatrastraat (Drakenburgh)	Leiden	00,3							
Sijthoff (Doezastraat)	Leiden	98,3	98,2	98,1					
Tieleman&Dros (Middelstegracht)	Leiden	03,3	02,3						
TNO-gebouw (Wassenaarseweg)	Leiden	04,4							
Van Nelle-filiaal (Aalmarkt)	Leiden	06,2	99,2	97,4					
Van Gend & Loos (Rijnsburgersingel)	Leiden	98,3	98,2	97,4					
Van Wijk (Hogewoerd)	Leiden	06,4	06,1	03,3	03,1	02,3			
Verto (Verenigde Touwfabrieken)	Leiderdorp	00,1	99,3	98,2					
Vestestraat (Zaalberg)	Leiden	02,3	98,2						

Adres/bedrijfspan

plaats

nummer(s)

Vliet (Cranenburgh&Heringa)	Leiden	99,1					
Volharding, De (Haven)	Leiden	98,2					
Volksbadhuis (Oude Singel 102)	Leiden	98,3					
Vooruit (Korevaarstraat)	Leiden	99,3	97,4				
Vuurbaak	Katwijk	01,3					
Vuurtoren	Noordwijk	01,3					
Warmonderweg (transformatorhuisje)	Leiden	00,2					
Wassenaarseweg (TNO-gebouw)	Leiden	04,4					
Watertoren (Hoge Rijndijk)	Leiden	06,4	06,2	01,4	00,2	99,1	97,4
Watertoren	Boskoop	99,2					
Watertoren	Noordwijk	02,3					
Weddesteeg (Rembrandthuis)	Leiden	02,3					
Van der Werfstraat (Ons Doel)	Leiden	00,3	00,1				
Van der Werfstraat (Voortman)	Leiden	01,4					
Wevershuis (Middelstegracht 143)	Leiden	05,3	01,4				
Witte Hart (Haarlemmerstraat)	Leiden	02,3	02,1				
Witte Singel (Leidsch Dagblad)	Leiden	99,2					
Zaalberg (Vestestraat)	Leiden	02,3	98,2				
Zamenhofstraat (Van Lelyveld)	Leiden	00,1	98,1				
Zeehospitium	Katwijk	03,3					
Zijldijk (Meelfabriek Zijlstream)	Leiderdorp	03,1					
Zuidhollandse Bierbrouwerij (Nieuwe Rijn)	Leiden	99,1					
Zuidsingel (Kon. Grofsmederij Leiden)	Leiden	03,2					

SAMENSTELLING: JAN WILLEM WESSELDIJK

KANS VOOR PEPERBUS

De oproep van STIEL om de Peperbus, de oude trafozuil die eens het Vrouwenkerkhof sierde, te redden van de ondergang is niet zonder resultaat gebleven. Bij de plannen voor een grote opknapbeurt van het Vrouwenkerkhof zal worden bekeken of de oude trafozuil wellicht herplaatst kan worden, aldus het Leidsch Dagblad.

Ook hebben zich twee gegadigden gemeld voor de trafozuil, die zich nu in deplorabele toestand op het terrein aan de Groenordstraat bevindt. Meeuwenoord, eigenaar van een steen- en bestratingsbedrijf in Noordwijkerhout, wil de Peperbus opknappen. Misschien is er een plaatsje voor te vinden in Noordwijkerhout. Verder heeft het openluchtmuseum aan het Valkenburgsemeer belangstelling voor de oude trafozuil.

Het is nog niet duidelijk geworden of de eerste eigenaar van de zuil, energiebedrijf Nuon, jaren geleden de Peperbus heeft overgedragen aan de gemeente Leiden. Volgens STIEL is dat het geval.

Wij brengen het nieuws graag bij u thuis!

Met het Leidsch Dagblad blijft u op de hoogte van de gebeurtenissen in uw omgeving én leest u al het landelijke en wereldnieuws. Daarnaast besteden we veel aandacht aan cultuur, sport, wonen en ontspanning. Nieuws dat u direct raakt.

Dat brengen wij graag bij u thuis.

Leidsch Dagblad
Jouw wereld, jouw krant

Word abonnee, bel 0800 - 1711 (gratis) of surf naar www.leidschdagblad.nl

ADVERTENTIE

a r c h i t e c t e n

AIV B.V.
i n g e n i e u r s

Postbus 32056
2303 DB LEIDEN
Amphoraweg 5
2332 ED LEIDEN
tel.: (071) 531 33 25
fax: (071) 531 83 74

Het Motorhuis

Autodealerbedrijven

Leiden. Vondellaan 80. Tel: 071 - 535 18 00
www.motorhuis.nl

"J. Zierikzee"
maatschoenmakerij

H.P.H. Nusteling
Bakkersteeg 3
2311 RH Leiden

Tel.: 071-5131156

maatschoenen op het net?

www.maatschoenen.nl